AİLELER İÇİN RESİMLİ EL KİTABI

Evde, Okulda, Hayatta Dil

Otizmli çocuğu olan aileler için ev ve okul ortamından dil öğretimi yöntemlerine adım adım rehber

19 bölüm

4 iletişim aşaması

12 haftalık ev planı

28 kesilebilir kart

Language Acquisition Support for Individuals with Autism

OBİ-DİL · Otizmli Bireyler için Dil Edinim Desteği
Erasmus+ KA220-YOU · Proje No: 2024-1-TR01-KA220-YOU-000254554
Türkçe sürüm · Taslak 1 · Kasım 2026

TÜRKİYE ULUSAL AJANSI
TURKISH NATIONAL AGENCY

Co-funded by the European Union

Language Acquisition Support for Individuals with Autism

Evde, Okulda, Hayatta Dil

Otizmli Çocuğu Olan Aileler İçin El Kitabı

Bu kitap, Erasmus+ Programı Gençlik Alanı İş Birliği Ortaklıkları (KA220-YOU) kapsamında yürütülen **"Otizmli Bireyler için Dil Edinim Desteği (OBİ-DİL)"** projesinin çıktısıdır.
Proje numarası: **2024-1-TR01-KA220-YOU-000254554**

Proje ortakları

Türk Dil Kurumu (koordinatör, Türkiye) · Gazi Üniversitesi (Türkiye) · Tekno Family ASBL (Belçika) · ITMA – Bilgi ve Teknoloji Yönetimi Derneği · Söğütönü Zekâ ve Sosyal Gelişim Derneği (Türkiye)

İletişim

Türk Dil Kurumu, Atatürk Bulvarı No: 217, 06680 Çankaya / Ankara
obidil.project-eu.com

Önemli not

Bu kitap aileleri bilgilendirmek ve evdeki günlük yaşamı desteklemek için hazırlanmıştır; tıbbi tanının, bireysel değerlendirmenin ya da bir uzmanla yürütülen eğitim programının yerini tutmaz. Çocuğunuz için kararları çocuk ve ergen psikiyatristi, dil ve konuşma terapisti ve özel eğitim uzmanıyla birlikte alınız.

Kitaptaki öneriler yayımlanmış araştırmalara dayanır; kaynaklar her bölümde "Araştırmalar ne diyor?" kutularında ve kitabın sonundaki kaynakçada verilmiştir. Çocuk adları ve örnek olaylar kurgusaldır.

Görsellerdeki simgeler: Microsoft Fluent Emoji (MIT Lisansı).

Co-funded by the European Union

Avrupa Birliği tarafından finanse edilmiştir. Ancak ifade edilen görüş ve düşünceler yalnızca yazar(lar)a aittir ve Avrupa Birliği'nin veya Türkiye Ulusal Ajansı'nın görüşlerini yansıtmak zorunda değildir. Ne Avrupa Birliği ne de hibe veren makam bunlardan sorumlu tutulamaz.

BAŞLARKEN

Bu kitap size ne sunuyor?

Çocuğunuzun dil öğretmeni olmak zorunda değilsiniz. Ama onunla en çok vakit geçiren, onu en iyi tanıyan kişisiniz. Bu kitap, zaten yaşadığınız günü – kahvaltıyı, banyoyu, market yolunu – iletişim fırsatına çevirmenin yollarını gösterir.

Araştırmalar, ailenin günlük yaşam içinde uyguladığı iletişim stratejilerinin otizmli çocukların sosyal iletişimini ve dilini desteklediğini gösteriyor. Bunun için özel bir oda, pahalı malzeme ya da saatler süren masa başı çalışma gerekmiyor; gereken, birkaç basit alışkanlığı her gün tekrar etmek.

Kitabın dört kısmı

KISIM 1

Anlamak

Otizm nedir, dil nasıl gelişir, çocuğum şu an nerede?

KISIM 2

Ortamı hazırlamak

Ev, görsel destekler, okul ve aralarındaki iş birliği.

KISIM 3

Dil öğretimi yöntemleri

Temel ilkelerden sohbete, alternatif iletişimden iki dilliliğe.

KISIM 4

Günlük hayatta uygulama

Rutinler, oyun, zorlayıcı davranışlar ve ailenin kendisi.

Nasıl okumalı?

1

Önce 3. bölüm

Çocuğunuzun dört iletişim aşamasından hangisinde olduğunu belirleyin.

2

Sonra ortam

4. ve 5. bölümdeki ev düzenlemelerinden iki tanesini seçip uygulayın.

3

Tek ilke seçin

8. bölümdeki altı ilkeden birini bir hafta boyunca deneyin.

4

Planı izleyin

Ekler bölümündeki 12 haftalık plan sizi adım adım götürür.

Sayfalardaki kutular

BUGÜN EVDE DENEYİN

5–10 dakikalık küçük bir etkinlik.

ARAŞTIRMALAR NE DİYOR?

Önerinin dayandığı çalışmalar.

DİKKAT

Sık yapılan hatalar; uzmana danışılacak durumlar.

OBİ-DİL BAĞLANTISI

Projenin diğer çıktılarıyla ilişki.

ÜÇ SÖZ

Her çocuk farklıdır. Buradaki yaşlar ve süreler ortalamadır; kendi çocuğunuzun hızını ölçü alın.

İletişim, konuşmadan büyüktür. Bakış, işaret, resim kartı, cihaz ve sözcük; hepsi iletişimdir ve hepsi değerlidir.

Az ama her gün. Günde üç kez beşer dakika, haftada bir kez bir saatten daha etkilidir.

İÇİNDEKİLER

İçindekiler

KISIM 1 · ANLAMAK

1	Otizmi tanımak	6
2	Otizmde dil ve iletişim	15
3	Çocuğum hangi aşamada?	18

KISIM 2 · ORTAMI HAZIRLAMAK

4	Ev ortamı	22
5	Görsel destekler	25
6	Okul ortamı	28
7	Ev–okul–terapi üçgeni	31

KISIM 3 · DİL ÖĞRETİMİ YÖNTEMLERİ

8	Altı temel ilke	35
9	Konuşma öncesi beceriler	39
10	İlk sözcükler	42
11	Sözcükten cümleye	46
12	Sohbet ve sosyal dil	49
13	Alternatif ve destekleyici iletişim	52
14	OBİ-DİL cihazı ve dijital araçlar	55
15	İki dilli aileler	58

KISIM 4 · GÜNLÜK HAYATTA UYGULAMA

16	Rutinler dil dersidir	61
17	Oyun ve kitap	65
18	Zorlayıcı davranışlar	68
19	Aile olarak ayakta kalmak	71

EKLER

A	12 haftalık ev uygulama planı	75
B	İzleme çizelgeleri	76
C	Kesilebilir iletişim kartları	79
D	Sık sorulan sorular	81
E	Terimler sözlüğü	83
F	Başvuru kaynakları, uygulamalar ve kitaplar	84
G	Kaynakça	89

KISIM 1

Anlamak

Yardım etmenin ilk adımı, çocuğunuzun dünyayı nasıl algıladığını ve iletişimin hangi basamağında durduğunu görmektir.

1 Otizmi tanımak

2 Otizmde dil ve iletişim

3 Çocuğum hangi aşamada?

BÖLÜM 1 · ANLAMAK

01 Otizmi tanımak

Bir hastalık değil, farklı bir gelişim yolu

BU BÖLÜMDE

- Otizmin iki temel özelliği, yaygınlığı, nedenleri
- "Spektrum" ne demek? Doğru bilinen yanlışlar
- Çocuğumun otizmli olduğunu nasıl anlarım?
- Kuşkulandıktan ve tanıdan sonra ne yapmalıyım?
- Devletin sunduğu eğitim hizmetleri
- Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri
- Kreş ve anaokulu
- Dernekler ve vakıflar

Otizm spektrum bozukluğu (OSB), beynin gelişim biçimindeki bir farklılıktır. Erken çocuklukta başlar ve yaşam boyu sürer. Bulaşıcı değildir, geçici değildir ve kimsenin "suçu" değildir.

Tanı, dünyada en yaygın kullanılan kılavuz olan DSM-5-TR'ye göre iki alandaki özelliklere bakılarak konur. Tanıyı kan tahlili ya da beyin görüntülemesi değil, çocuğun davranışlarını gözlemleyen ve aileyle görüşen uzman hekim koyar.

1 · Sosyal iletişim ve etkileşim

- Karşılıklı etkileşimi başlatma ve sürdürmede güçlük
- Göz teması, jest, mimik gibi sözsüz iletişimi farklı kullanma
- Yaşına uygun arkadaşlık kurma ve oyunu paylaşmada güçlük

2 · Sınırlı, yineleyici davranış ve ilgiler

- Yineleyen hareketler, nesne kullanımı ya da konuşma (ekolali)
- Aynılıkta ısrar, rutine sıkı bağlılık
- Çok yoğun, dar ilgi alanları
- Ses, ışık, dokunma gibi uyaranlara aşırı ya da az duyarlılık

Ne kadar yaygın?

31'de 1
ABD'de 8 yaşındaki çocuklar arasında otizm tanısı alanların oranı (2022 verisi).

100'de 1
Dünya genelindeki çalışmaların ortanca tahmini. Ülkeden ülkeye büyük fark vardır.

3'e 1
Erkek/kız oranı. Kız çocuklarında belirtiler daha geç fark edilebilir.

Sayıların yıllar içinde artmasının başlıca nedeni tanı ölçütlerinin genişlemesi, farkındalığın artması ve taramaların yaygınlaşmasıdır.

ARAŞTIRMALAR NE DİYOR?

Nedenler: Beş ülkeden iki milyondan fazla çocuğun incelendiği bir çalışmada otizmdeki bireysel farklılıkların yaklaşık %80'inin kalıtsal etkenlerle açıklandığı bulunmuştur. **Aşılar otizme yol açmaz:** 1,2 milyondan fazla çocuğu kapsayan bir meta-analiz, aşılarla otizm arasında ilişki bulmamıştır. Anne-babanın çocuk yetiştirme biçimi de otizmin nedeni değildir.

Shaw ve ark., 2025; Zeidan ve ark., 2022; Loomes ve ark., 2017; Bai ve ark., 2019; Taylor ve ark., 2014

"Spektrum" ne demek?

Spektrum, "hafiften ağıra" uzanan tek bir çizgi değildir. Her çocuğun güçlü ve desteğe ihtiyaç duyduğu alanlar farklı bir **profil** oluşturur. Aynı tanıyı alan iki çocuk birbirine hiç benzemeyebilir.

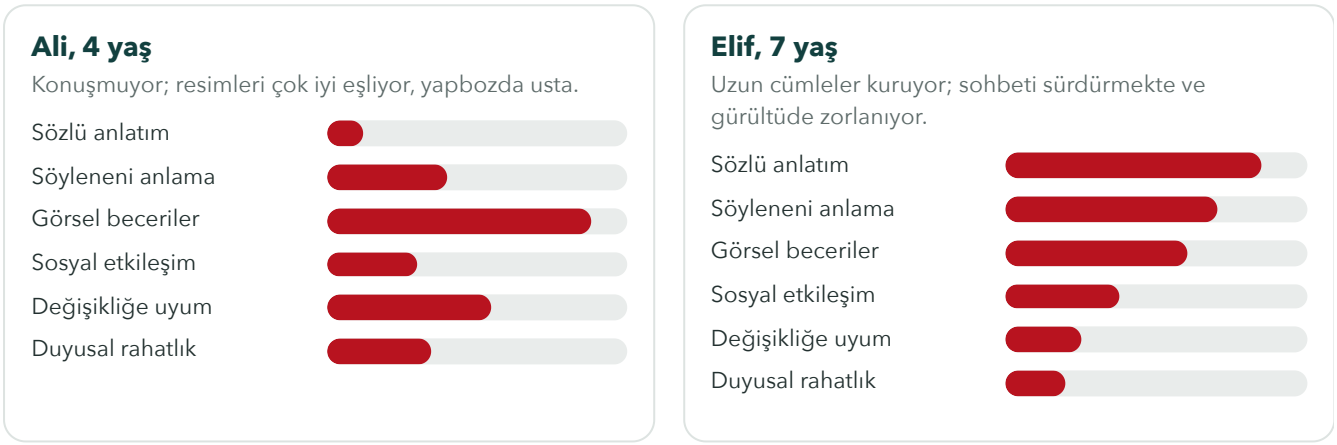

Şekil 1.1 İki farklı profil (kurgusal örnek). Çubuk ne kadar uzunsa çocuk o alanda o kadar rahattır. Kendi çocuğunuzun profilini 3. bölümdeki formla çıkarabilirsiniz.

Üç destek düzeyi

Düzey	Ne anlama gelir?
Düzey 1	Destek gerektirir. Çocuk çoğunlukla konuşur; sohbeti başlatmak, esnek davranmak ve planlamakta zorlanır.
Düzey 2	Belirgin destek gerektirir. Sözlü ve sözsüz iletişimdeki güçlükler destek varken bile fark edilir.
Düzey 3	Çok yoğun destek gerektirir. İletişim başlatma çok sınırlıdır; değişiklik yoğun sıkıntı yaratır.

Düzey bir "etiket" değil, o günkü destek ihtiyacının tarifidir; iki alan için ayrı ayrı belirlenir ve zamanla değişebilir. Dil düzeyi ve zihinsel gelişim tanıda ayrıca belirtilir.

Doğru bilinen yanlışlar

Otizm hakkında çevrenizden, sosyal medyadan ve bazen iyi niyetli yakınlarınızdan pek çok şey duyacaksınız. Aşağıdaki on altı yaygın inanışın her biri araştırmalarla sınanmıştır. Bu sayfayı çoğaltıp büyükanne, büyükbaba ve öğretmenlerle paylaşabilirsiniz.

Yanlış inanış	Araştırmalar ne gösteriyor?	Kaynak
✗ Aşılar otizme yol açar.	1,2 milyondan fazla çocuğu kapsayan meta-analiz, aşılarla otizm arasında hiçbir ilişki bulmamıştır. Aşıyı geciktirmek çocuğu korumaz, hastalıklara açık bırakır.	Taylor ve ark., 2014
✗ Soğuk anne, ilgisiz baba otizme neden olur.	Bu görüş onlarca yıl önce çürütülmüştür. Otizmdeki farklılıkların yaklaşık %80'i kalıtsal etkenlerle açıklanır.	Bai ve ark., 2019
✗ Televizyon ve tablet otizm yapar.	Ekranın otizme yol açtığını gösteren kanıt yoktur. Ancak uzun ve tek başına ekran kullanımı, her çocukta dil ve gelişimi olumsuz etkileyebilir; bu yüzden sınırlanmalıdır.	Madigan ve ark., 2019; Christakis ve ark., 2009
✗ Otizm son yıllarda salgın gibi arttı.	Artışın başlıca nedeni tanı ölçütlerinin genişlemesi, taramaların yaygınlaşması ve farkındalığın artmasıdır.	Shaw ve ark., 2025; Zeidan ve ark., 2022
✗ Otizm yalnızca erkek çocuklarda görülür.	Kızlarda da görülür (yaklaşık 3 erkeğe 1 kız). Kızlarda belirtiler daha örtük olduğu için tanı sıklıkla gecikir.	Loomes ve ark., 2017
✗ Otizmli çocuklar sevgi duymaz, bağlanmaz.	Anne-babalarına bağlanırlar ve severler; bunu gösterme biçimleri farklı olabilir.	Rutgers ve ark., 2004
✗ Göz teması kuruyor, sarılıyor; otizm olamaz.	Otizm bir spektrumdur. Göz teması kuran, sarılan, konuşan çocuklar da tanı alabilir. Tanı tek bir davranışa göre konmaz.	APA, 2022
✗ Hepsinde zihinsel yetersizlik vardır. / Hepsi dâhidir.	İkisi de yanlış. Tanı alan çocukların yaklaşık %40'ında zihinsel yetersizlik eşlik eder; geri kalanı ortalama ya da üstü zihinsel düzeydedir. Olağanüstü yetenek azınlıkta görülür.	Shaw ve ark., 2025
✗ Konuşmuyorsa anlamıyordur.	Anlama ve konuşma ayrı becerilerdir. Konuşmayan birçok çocuk söyleneni düşünüldüğünden fazla anlar.	Tager-Flusberg ve Kasari, 2013
✗ Erkek çocuk geç konuşur; beklemek gerekir.	Beklemek zaman kaybettirir. 16 ayda tek sözcük, 24 ayda iki sözcüklü ifade yoksa değerlendirme istenmelidir.	Filipek ve ark., 1999
✗ Beş yaşına kadar konuşmadıysa bir daha konuşmaz.	Dört yaşında ağır dil gecikmesi olan çocukların %70'i sekiz yaşına kadar sözcük öbekleriyle konuşmaya başlamıştır.	Wodka ve ark., 2013
✗ Resim kartı ya da cihaz kullanırsa konuşmaya üşenir.	Alternatif iletişim konuşmayı engellemez; çoğu çocukta konuşma üretimini bir miktar artırır.	Schlosser ve Wendt, 2008
✗ İki dil kafasını karıştırır; evde tek dil konuşulmalı.	İki dilli ortamda büyüyen otizmli çocukların dil gelişimi, tek dilli akranlarından geri değildir.	Hambly ve Fombonne, 2012
✗ Büyüyünce kendiliğinden geçer.	Otizm yaşam boyu sürer. Belirtiler eğitimle belirgin biçimde hafifleyebilir; tanı ölçütlerini artık karşılamayan küçük bir grup da vardır, ancak bu, beklemekle değil erken ve yoğun destekle ilişkilidir.	Fein ve ark., 2013
✗ Şımarıklık; biraz disiplinle düzelir.	Zorlayıcı davranışlar çoğunlukla anlatamamanın sonucudur. Ceza değil, aynı işi gören bir iletişim yolu öğretmek davranışı azaltır.	Carr ve Durand, 1985
✗ Özel diyet, şelasyon, oksijen tedavisi otizmi iyileştirir.	Bu yöntemlerin otizmin temel özelliklerine etkisi gösterilmemiştir; bazıları tehlikelidir. Kılavuzlar uygulanmamasını önerir.	NICE, 2013

💡 BİR BİLGİYİ NASIL SINARIM?

- Kim söylüyor? Uzmanlığı ve bir çıkarı var mı?
- "Mucize", "kesin", "%100" sözcükleri geçiyor mu?
- Dayanak yalnızca tek tek aile hikâyeleri mi?
- Bakanlık, üniversite ya da meslek derneği kaynakları ne diyor?
- Bir ürün ya da ücretli program mı satılıyor?
- Emin değilseniz çocuk psikiyatristinize sorun.

Güvenilir kaynaklar, mobil uygulamalar ve kitap önerileri için Ek F'ye bakınız.

Çocuğumun otizmli olduğunu nasıl anlarım?

Otizmin tek bir belirtisi yoktur; belirleyici olan, çocuğun **sosyal iletişim davranışlarının** yaşına göre az ya da farklı olmasıdır. Aileler çoğunlukla ilk kuşkuyu 12–24 ay arasında duyar. Aşağıdaki işaretlerin birkaçını birlikte ve sürekli görüyorsanız değerlendirme isteyin; tek bir işaret tanı anlamına gelmez.

Yaş	Dikkat edilecek işaretler
6–12 ay	Size bakıp gülümsemesi azdır. Seslenince sese ya da yüzünüze yönelmez. Karşılıklı ses alışverişi ("agu" oyunu) yoktur. Kucağa alınmak için kollarını uzatmaz.
12 ay	Adı söylendiğinde dönmez. Babıldamaz ("ba-ba", "da-da"). El sallama, uzanma, gösterme gibi jestleri yoktur. "Cee" oyununa katılmaz.
16–18 ay	Tek sözcük söylemez. İstediğini parmağıyla göstermez; ilgisini çeken şeyi size göstermez. Gösterdiğiniz yere bakmaz. Basit taklit yapmaz. Oyuncak telefonla konuşma gibi "-mış gibi" oyun oynamaz.
24 ay	Kendiliğinden iki sözcüklü anlamlı ifade kurmaz (yalnızca tekrar ettiği sözler sayılmaz). Diğer çocuklarla ilgilenmez. Oyuncakları amacına göre değil, dizerek ya da döndürerek kullanır.
3–5 yaş	Akranlarıyla oyun kurmaz, kendi başına oynar. Konuşması tekrarlara dayanır; sohbet tek yönlüdür. Rutin değişince yoğun sıkıntı yaşar. Belirli seslere, dokulara, yiyeceklere aşırı tepki verir. El çırpma, parmak ucunda yürüme, sallanma gibi yineleyen hareketleri vardır.
Okul çağı	Arkadaşlık kurmakta ve sürdürmekte zorlanır. Şakayı, imayı, yüz ifadesini anlamakta güçlük çeker. Çok dar bir konuya yoğun ilgi gösterir. Kurallara ve aynılığa sıkı bağlıdır.

Kız çocuklarında belirtiler daha örtük olabilir: akranlarını taklit ederek uyum sağlarlar, ilgi alanları yaşıtlarınınkine benzer; bu yüzden tanı gecikebilir.

⚠️ BEKLEMEDEN BAŞVURULACAK BEŞ DURUM

- 12 aylıkken babıldama, işaret etme ya da başka jestlerin olmaması
- 16 aylıkken tek sözcük söylememesi
- 24 aylıkken kendiliğinden iki sözcüklü ifade kurmaması
- Adına tutarlı biçimde tepki vermemesi
- **Hangi yaşta olursa olsun**, daha önce kazandığı sözcükleri ya da sosyal becerileri yitirmesi

"Erkek çocuk geç konuşur", "Babası da böyleydi" sözleriyle beklemeyin. Değerlendirme sonucunda otizm çıkmasa bile, dil gecikmesinin nedeni erken bulunmuş olur.

Filipek ve ark., 1999; Zwaigenbaum ve ark., 2015

Otizm sanılabilen durumlar

Benzer belirtiler işitme kaybında, gelişimsel dil bozukluğunda, genel gelişim geriliğinde, yoğun ve tek başına ekran kullanımına bağlı uyaran eksikliğinde ya da ağır ihmal durumlarında da görülebilir. Ayırt etmek ailenin değil, uzmanın işidir; bu yüzden değerlendirmeye mutlaka **işitme testi** de eklenir.

Tarama ve tanı nasıl yapılır?

Tarama

Türkiye'de Sağlık Bakanlığının tarama programı kapsamında aile hekimleri 18–36 aylık çocukları otizm riski yönünden değerlendirir. Dünyada en yaygın araç, 16–30 ay için hazırlanmış 20 soruluk M-CHAT-R/F aile formudur.

Tarama tanı koymaz; yalnızca "daha ayrıntılı bakılmalı" der.

Tanı

Tanıyı çocuk ve ergen ruh sağlığı ve hastalıkları uzmanı (çocuk psikiyatristi) koyar; çocuk nörolojisi ve gelişimsel pediatri uzmanları da değerlendirmeye katılabilir.

Aileyle ayrıntılı görüşme, çocuğun oyun içinde gözlenmesi ve gelişim testlerinden oluşur.

Ne zaman?

Deneyimli uzmanlarca 2 yaş dolayında konan tanı büyük ölçüde kalıcıdır. Belirtiler belirginse daha erken, hafifse okul çağında da tanı konabilir.

Randevuya, evde çektiğiniz kısa oyun videolarını götürün.

🏠 RANDEVUDAN ÖNCE HAZIRLAYIN

- İlk kuşkulandığınız yaş ve sizi düşündüren davranışlar
- İlk gülümseme, oturma, yürüme, ilk sözcük yaşları
- Kaybedilen bir beceri oldu mu, ne zaman?
- Gebelik, doğum ve geçirdiği hastalıklar
- Ailede benzer gelişim öyküsü
- Evde çekilmiş 2–3 dakikalık oyun ve yemek videoları
- Kreş ya da okul öğretmeninin gözlemleri
- Sormak istediğiniz sorular (yazılı)

Kuşkulandıktan ve tanıdan sonra ne yapmalıyım?

1

Aile hekimi

Kuşkunuzu anlatın; tarama ve çocuk psikiyatrisine sevk isteyin. İşitme testi yaptırın.

2

Çocuk psikiyatrisi

Tanı değerlendirmesi. Devlet ve üniversite hastanelerinden MHRS ile randevu alınır.

3

ÇÖZGER raporu

Yetkili hastanenin sağlık kurulu "Çocuklar İçin Özel Gereksinim Raporu" düzenler.

4

RAM

Raporla ilçenizdeki rehberlik ve araştırma merkezine başvurun: eğitsel değerlendirme, destek eğitim raporu, okul yerleştirme.

5

Eğitim başlar

Destek eğitimi, okul öncesi ya da okul; dil ve konuşma terapisi; evde bu kitaptaki uygulamalar.

- **Tanıyı beklerken eğitimi bekletmeyin.** Randevu ve rapor süreci aylar alabilir. Bu kitabın 4., 5. ve 8. bölümlerindeki uygulamalara bugün başlayabilirsiniz; hiçbiri tanı gerektirmez ve hiçbir çocuğa zarar vermez.
- **Raporların aslını saklayın, fotokopisini verin.** Bir dosya açın: raporlar, test sonuçları, eğitim planları, sizin gözlem notlarınız.
- **Eşlik eden durumları sorun.** Uyku, beslenme, sindirim sorunları, epilepsi ve dikkat sorunları otizme sık eşlik eder ve ayrıca ele alınır.
- **İlaç otizmi tedavi etmez.** Hekim, uyku ya da yoğun huzursuzluk gibi eşlik eden sorunlar için ilaç önerebilir; otizmin temel desteği eğitimdir.
- **Bir aile derneğine ulaşın.** Aynı yoldan geçmiş ailelerden pratik bilgi ve moral alırsınız.

Türkiye'de devletin sunduğu eğitim hizmetleri

Özel eğitim hizmetleri Millî Eğitim Bakanlığına bağlıdır ve **ücretsizdir**. Hangi ortamın uygun olduğuna RAM'daki özel eğitim değerlendirme kurulu, aileyle birlikte karar verir. Karar kalıcı değildir; çocuğun gelişimine göre her yıl yeniden değerlendirilebilir.

Kurum / hizmet	Yaş	Ne sunar?
Rehberlik ve araştırma merkezi (RAM)	Her yaş	Eğitsel değerlendirme, destek eğitim raporu, okul yerleştirme, aileye rehberlik. Bütün eğitim haklarının giriş kapısıdır.
Erken çocukluk eğitimi	0–36 ay	Aile eğitimi ağırlıklı erken destek; evde ya da kurumda. RAM yönlendirir.
Özel eğitim anaokulu ve anasınıfı	37–66 ay	Özel eğitim öğretmeniyle, az mevcutlu sınıfta okul öncesi eğitim. Özel eğitim ihtiyacı olan çocuklar için bu yaşta okul öncesi eğitim zorunludur.
Kaynaştırma / bütünleştirme	Okul öncesinden liseye	Akranlarıyla aynı sınıfta, bireyselleştirilmiş eğitim programı (BEP) ve destek eğitim odasıyla eğitim.
Özel eğitim sınıfı	İlkokuldan liseye	Genel okul içinde, özel eğitim öğretmeniyle az mevcutlu sınıf; bazı derslere ve etkinliklere akranlarıyla katılım.
Özel eğitim uygulama okulu	I., II. ve III. kademe	Yoğun destek ihtiyacı olan öğrenciler için ayrı okul; günlük yaşam ve iletişim becerileri ağırlıklı program.
Özel eğitim meslek okulu	Lise çağı	İşe ve bağımsız yaşama hazırlık.
Evde ve hastanede eğitim	Okul çağı	Sağlık nedeniyle okula devam edemeyen öğrenciler için öğretmen görevlendirmesi.

Sağlık tarafında tanı ve izlem devlet ve üniversite hastanelerinin çocuk ve ergen ruh sağlığı polikliniklerinde yapılır. Sosyal haklar (evde bakım desteği, engelli kimlik kartı, ulaşım indirimleri vb.) için Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğüne ya da Alo 183'e başvurulur. Kurum adları ve yaş sınırları yönetmelik değişiklikleriyle güncellenebilir; RAM'dan teyit ediniz.

Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri

Bunlar MEB'den ruhsatlı, özel kişi ve kuruluşlarca işletilen merkezlerdir. Çocuğunuz okula ya da kreşe giderken **ek olarak** bireysel ve grup eğitimi alır. RAM'dan "destek eğitim raporu" aldığınızda, raporda belirtilen eğitimin ücreti belirli bir aylık tutara kadar devlet bütçesinden doğrudan merkeze ödenir; merkezi siz seçersiniz ve değiştirebilirsiniz.

Merkez seçerken sorulacak sorular

- ☐ MEB ruhsatı ve otizm alanında destek eğitim programı uygulama izni var mı?
- ☐ Çocuğumla çalışacak kişinin mesleği ve otizm deneyimi nedir?
- ☐ Kadroda dil ve konuşma terapisti var mı?
- ☐ Seans gerçekten bire bir mi, kaç dakika sürüyor?
- ☐ Seansı izleyebilir miyim (cam, kamera ya da içeride)?
- ☐ Hedefler yazılı veriliyor ve düzenli ölçülüyor mu?
- ☐ Evde ne yapacağım bana öğretiliyor mu?
- ☐ Öğretmen sık değişiyor mu?
- ☐ Okuldaki öğretmenle iletişim kuruluyor mu?
- ☐ Devletin ödediği seanslar için ek ücret isteniyor mu?

⚠ **DİKKAT**

Çocuğunuz seansa hiç girmeden imza atmanız istenirse, seans süreleri kısaltılırsa ya da size hiç bilgi verilmezse merkezi değiştirin ve durumu RAM'a ya da il/ilçe millî eğitim müdürlüğüne bildirin. İyi bir merkez sizi kapıda bekletmez, içeri alır.

Kreş ve anaokulu

Akranlarla birlikte olmak, otizmli küçük çocuklar için güçlü bir öğrenme fırsatıdır: taklit edecek, oyun kuracak, sırasını bekleyecek yaşıtlar oradadır. Ancak bu fırsat kendiliğinden işlemez; kurumun hazırlıklı olması gerekir.

Resmî anaokulu ve anasınıfı

MEB'e bağlıdır. Çocuk RAM kararıyla kaynaştırma öğrencisi olarak yerleştirilir; BEP hazırlanır, sınıf mevcudu yönetmelikle sınırlanır.

Özel kreş ve gündüz bakımevi

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığından ya da MEB'den ruhsatlı özel kurumlar. Kabul koşulları ve destek olanakları kurumdan kuruma değişir.

Belediye ve kamu kreşleri

Bazı belediyeler ve kamu kurumları kreş işletir; bir bölümünde özel gereksinimli çocuklara öncelik ya da ayrı birim bulunur. Belediyenize sorun.

Kreş seçerken

- ☐ Daha önce özel gereksinimli çocukla çalışmışlar mı?
- ☐ Sınıfta kaç çocuk, kaç yetişkin var?
- ☐ Günlük akış belirli ve resimlerle gösteriliyor mu?
- ☐ Sakinleşebileceği sessiz bir köşe var mı?
- ☐ Kullandığı kartları ve iletişim aracını kabul ediyorlar mı?
- ☐ Öğretmen, terapistin önerilerini uygulamaya açık mı?
- ☐ Gerekirse gölge öğretmen/destek personeline izin veriliyor mu?
- ☐ Günün nasıl geçtiğini her gün öğrenebilecek miyim?

Başlarken: İlk hafta kısa sürelerle başlayın ve süreyi kademeli artırın. Öğretmene 6. bölümdeki "Beni tanıyın" sayfasını verin. Kreşin fotoğraflarıyla bir sosyal öykü hazırlayın (Bölüm 12). Engelliler Hakkında Kanun'a göre hiçbir gerekçeyle engellilerin eğitim alması engellenemez; çocuğunuz yalnızca tanısı nedeniyle reddedilirse il millî eğitim ya da aile ve sosyal hizmetler müdürlüğüne başvurabilirsiniz.

Dernekler ve vakıflar

Sivil toplum kuruluşları aile eğitimi, danışma hattı, hak savunuculuğu ve aileler arası dayanışma sağlar. Aşağıdakiler ülke genelinde tanınan kuruluşlardan bir seçkidir; pek çok ilde yerel otizm dernekleri de vardır.

Kuruluş	Başlıca çalışmaları
Tohum Otizm Vakfı (İstanbul, 2003)	Erken tanı ve özel eğitim; aile ve öğretmen eğitimleri; ücretsiz çevrim içi eğitim içerikleri ve yayınlar; Sağlık Bakanlığı ile tarama çalışmaları.
Otizm Dernekleri Federasyonu (ODFED)	Türkiye'deki otizm derneklerinin çatı kuruluşu; hak savunuculuğu ve politika çalışmaları. Size en yakın üye derneği federasyondan öğrenebilirsiniz.
Türkiye Otistiklere Destek ve Eğitim Vakfı (TODEV)	Eğitim ve yaşam merkezleri; gençler ve yetişkinler için beceri ve iş eğitimi.
Anadolu Otizm Vakfı (ANOV)	Aile destek ve farkındalık çalışmaları; eğitim programları.
Otizm Vakfı	Özel eğitim, aile danışmanlığı ve farkındalık etkinlikleri.
İLGİ Otizm Derneği (Ankara)	Aile dayanışması, eğitim ve yetişkin otizmli bireylere yönelik çalışmalar.
Yerel otizm dernekleri	İl ve ilçe düzeyinde aile grupları, etkinlikler, yerel kurumlarla iletişim.
Üniversite uygulama ve araştırma birimleri	Özel eğitim, çocuk psikiyatrisi ve dil-konuşma terapisi bölümlerine bağlı değerlendirme ve eğitim birimleri.

Bu liste bir öneri ya da onay anlamı taşımaz; kuruluşların güncel hizmetlerini kendi resmî sayfalarından doğrulayınız. Bir dernek ya da merkez "kesin iyileşme" vaat ediyorsa 7. bölümdeki uyarı işaretlerini anımsayın.

BÖLÜMÜN ÖZÜ

- Otizm bir gelişim farkıdır; nedeni aile değildir.
- Her çocuğun profili kendine özgüdür.
- Erken ve düzenli destek, çocuğun iletişim ve uyum becerilerini geliştirir; beklemek için bir neden yoktur.
- Yol haritası: aile hekimi → çocuk psikiyatrisi → ÇÖZGER → RAM → eğitim. Tanıyı beklerken evde başlayın.

BÖLÜM 2 · ANLAMAK

02 Otizmde dil ve iletişim

Konuşma buzdağının yalnızca görünen kısmıdır

BU BÖLÜMDE

- İletişim, dil ve konuşma arasındaki fark
- Dil gelişiminin basamakları
- Otizmde neler farklı ilerler?
- Ekolali ne anlatır?
- Geleceğe dair araştırmalar ne söylüyor?

Üç kavram: iletişim, dil, konuşma

İletişim
Bir başkasına mesaj iletmek. Ağlamak, elinden çekmek, bakmak, işaret etmek, kart vermek, konuşmak; hepsi iletişimdir.

Dil
Sözcüklerin ve kuralların oluşturduğu ortak sistem. **Alıcı dil** anlamak, **ifade edici dil** anlatmaktır.

Konuşma
Dili seslerle üretmek. Dilin tek yolu değildir; işaret, resim ve cihazla da dil kullanılır.

Şekil 2.1 İletişim buzdağı. Sözcükler, su altındaki becerilerin üzerine kurulur. Çocuğa "söyle!" demek buzdağının ucunu çekmeye benzer; alttaki kısım büyüdükçe uç kendiliğinden yükselir.

Dil gelişiminin basamakları

Şekil 2.2 Tipik gelişimde dil merdiveni. Yaşlar ortalamadır. Otizmli çocuklar aynı basamakları çoğunlukla daha geç ve farklı bir sırayla çıkar; önemli olan yaş değil, çocuğun *şu an hangi basamakta* olduğudur.

Otizmde neler farklı ilerler?

Alan	Evde nasıl görünür?	Dil için neden önemli?
Ortak dikkat	Gösterdiğiniz yere bakmaz; ilgisini çeken şeyi size göstermez.	Sözcükler, iki kişinin aynı şeye birlikte baktığı anlarda öğrenilir.
Jest ve işaret	Parmakla göstermek yerine elinizi tutup nesneye götürür.	İşaret etme, ilk sözcüklerin habercisidir.
Taklit	El çırpma, "cee" gibi oyunları tekrarlamaz.	Hareketi taklit eden çocuk sesi ve sözcüğü de taklit eder.
Anlama	Adına her zaman dönmez; yönergeyi ipucu olmadan izleyemez.	Anlamadığı sözcüğü kullanamaz.
Ekolali	Sorunuzu ya da çizgi film repliğini aynen tekrarlar.	Çoğu zaman bir iletişim girişimidir; üzerine dil kurulabilir.
Kullanım (pragmatik)	Yalnızca istemek için konuşur; sohbet tek yönlüdür; mecazı sözlük anlamıyla alır.	Dilin sosyal kuralları ayrıca öğretilmelidir.
Ses ve ezgi	Tekdüze ya da şarkı söyler gibi konuşur; "ben–sen" karışır.	Anlaşılırlığı ve sohbeti etkiler.

⚠ **DİKKAT: KAZANILMIŞ SÖZCÜKLERİN KAYBI**

Otizmli çocukların yaklaşık üçte birinde, çoğunlukla 15–24 ay arasında, daha önce kullanılan sözcüklerde ya da sosyal becerilerde gerileme bildirilir. Böyle bir kayıp fark ederseniz beklemeden çocuk hekimine ve çocuk psikiyatristine başvurun. Dil gecikmesi olan her çocukta **işitme testi** yapılmalıdır.

Barger ve ark., 2013

Ekolali: tekrarın anlattıkları

Ekolali, duyulan sözün hemen ya da sonradan tekrarlanmasıdır. Uzun süre "anlamsız" sayılmış, ancak ayrıntılı gözlemler bu tekrarların çoğunun bir işlevi olduğunu göstermiştir.

Çocuk ne dedi?	Ne demek istiyor olabilir?	Siz ne diyebilirsiniz?
"Su ister misin?" (sorunuzu tekrarlar)	"Evet, istiyorum."	Onun ağzından söyleyin: "Su istiyorum." Suyu verin.
"Hadi gidiyoruz!" (ayakkabıyı görünce)	"Dışarı çıkmak istiyorum."	"Dışarı çıkalım. Ayakkabı giy."
Çizgi film repliği (düşünce)	"Canım acıdı / korktum."	"Düştün. Acıdı. Gel öpeyim."

Kural basit: **susturmayın, anlamını bulun, çocuğun söyleyebileceği kısa doğru cümleyi modelleyin.** Ayrıntılar 11. bölümde.

Gelecek için ne biliyoruz?

🔍 **ARAŞTIRMALAR NE DİYOR?**

- Otizmli çocukların yaklaşık **%25-30'u** okul çağında çok az sözcük kullanır ya da hiç konuşmaz.
- 4 yaşında ağır dil gecikmesi olan 535 çocuğun izlendiği bir çalışmada, çocukların **%70'i** 8 yaşına kadar sözcük öbekleriyle, **%47'si** akıcı biçimde konuşmaya başlamıştır. "5 yaşından sonra konuşmaz" inancı doğru değildir.
- 54 izleme çalışmasını birleştiren bir derleme, dil gelişiminin çocuktan çocuğa çok değiştiğini, ancak grup olarak çocukların zaman içinde ilerlediğini göstermiştir.
- Erken dönemdeki **ortak dikkat** ve **oyun** becerileri sonraki dil gelişimini öngörür; bu beceriler çalışıldığında dil de ilerler.

Tager-Flusberg ve Kasari, 2013; Wodka ve ark., 2013; Brignell ve ark., 2018; Mundy ve ark., 1990; Kasari ve ark., 2008

🏠 **BUGÜN EVDE DENEYİN: 10 DAKİKALIK GÖZLEM**

Bugün çocuğunuzla oynarken hiçbir şey öğretmeye çalışmayın; yalnızca izleyin ve not alın: **Sizden bir şey istemek için ne yaptı?** (ağladı, elinizi çekti, baktı, işaret etti, ses çıkardı, sözcük söyledi) **Size bir şey göstermek için ne yaptı?** Bu notlar 3. bölümdeki formun ilk satırlarıdır.

BÖLÜMÜN ÖZÜ

- İletişim konuşmadan önce başlar ve konuşmadan büyüktür.
- Sözcükler; ortak dikkat, jest, taklit ve anlama üzerine kurulur.
- Ekolali bir köprüdür, engel değildir.
- Dil gelişimi okul çağında da sürer.

BÖLÜM 3 · ANLAMAK

03 Çocuğum hangi aşamada?

Dört aşamalı iletişim yol haritası

BU BÖLÜMDE

- OBİ-DİL'in dört aşamalı yol haritası
- Her aşamada çocuk ne yapar, hedef nedir?
- Evde gözlem formu
- Doğru hedefi seçmek: "bir üst basamak"

Çocuğun düzeyinin çok üstünde hedef koymak hem onu hem sizi yorar; altında kalmak ise zaman kaybettirir. Bu yüzden ilk iş, bugün nerede durduğunu görmektir.

Aşağıdaki dört aşama, OBİ-DİL projesinin "Otizmde Dil Edinimi ve Gelişimsel Çıktılar" rehberindeki yol haritasına dayanır. Yaşa değil, çocuğun **bugün yaptıklarına** bakılır. Bir çocuk iki aşamanın özelliklerini birlikte gösterebilir; çoğunlukta olan aşamayı esas alın.

1. AŞAMA

Dil öncesi temel

Nasıl görünür? Çoğunlukla tek başına oynar. İstediğini ağlayarak ya da elinizi nesneye götürerek anlatır. Adına her zaman dönmez.

Hedef: Birlikte olmaktan keyif almak, ortak dikkat, sıra alma, taklit, işaret etme.

Bölüm 8, 9 · Hanen modelinde "Kendi Gündemi Olan" evre

2. AŞAMA

İlk sözcükler ve simgeler

Nasıl görünür? İstemek için bakar, uzanır, işaret eder, ses çıkarır; birkaç sözcük, işaret ya da resim kartı kullanır.

Hedef: 10–15 işlevsel sözcük ya da simgeyle başlamak; istemenin yanında gösterme, reddetme, selamlaşma.

Bölüm 10, 13, 14 · "İstek Bildiren" evre

3. AŞAMA

Sözcükleri birleştirme

Nasıl görünür? Onlarca sözcüğü vardır; iki sözcüğü yan yana getirmeye başlar. Ekolali sık görülür. Basit soruları yanıtlar.

Hedef: İki–üç sözcüklü cümleler, eylemler ve ekler, soru sorma, kısa öykü dinleme.

Bölüm 11, 17 · "Erken İletişimci" evre

4. AŞAMA

Sohbet ve duyguların ifadesi

Nasıl görünür? Cümle kurar; sevdiği konuda uzun konuşur ama karşısındakini dinlemekte, sırasını beklemekte, duygusunu anlatmakta zorlanır.

Hedef: Karşılıklı sohbet, duygu sözcükleri, olay anlatma, farklı kişi ve ortamlara genelleme.

Bölüm 12 · "Sohbet Ortağı" evre

Şekil 3.1 Dört aşama. Her aşama bir öncekinin üzerine kurulur; atlamak yerine sağlamlaştırmak gerekir.

Hangi aşama? Hızlı kontrol listesi

Çocuğunuzun **çoğu gün, kendiliğinden** yaptıklarını işaretleyin. En çok işaretin bulunduğu en üst aşama, çocuğunuzun şimdiki aşamasıdır.

1. Aşama

- ☐ İstediği şeye uzanır ya da elimi oraya götürür
- ☐ Gıdıklama, sallama gibi oyunlarda "yine" der gibi bakar ya da kıpırdanır
- ☐ Sevdiği oyunda kısa süre yüzüme bakar
- ☐ Adını duyunca bazen döner

2. Aşama

- ☐ Uzaktaki nesneyi parmağıyla gösterir
- ☐ Bir şeyi bana göstermek için getirir ya da kaldırır
- ☐ En az 3–5 sözcük, işaret ya da kartı anlamlı kullanır
- ☐ "Ver", "gel", "otur" gibi yönergeleri anlar

3. Aşama

- ☐ 50'ye yakın ya da daha fazla sözcüğü/simgesi vardır
- ☐ İki sözcüğü birleştirir ("anne gel")
- ☐ "Bu ne?", "Kim?" sorularını yanıtlar
- ☐ Duyduğu cümleleri tekrarlar, bazen yerinde kullanır

4. Aşama

- ☐ Üç ve daha fazla sözcüklü cümle kurar
- ☐ Gün içinde olan bir şeyi anlatır
- ☐ Soru sorar ("Nereye gidiyoruz?")
- ☐ Sohbette en az iki kez sıra alır

Evde gözlem formu

Üç gün boyunca, günde on dakika izleyin. Çocuğunuz her amaç için **hangi yolu** kullanıyor? Kutuya ✓ koyun. Bu form, terapistinizle paylaşabileceğiniz en değerli bilgidir.

Ne için?	Ağlama / bağırma	Elimi çekme	Bakış / uzanma	İşaret / jest	Ses	Sözcük	Kart / cihaz
Bir şey istemek							
Reddetmek, "hayır"							
Yardım istemek							
Dikkatimi çekmek							
Bir şey göstermek							
Selamlaşmak							
Soru sormak							
Duygusunu anlatmak							

Nasıl okunur? İşaretler soldaki sütunlarda toplanıyorsa hedef, aynı amacı bir sağdaki yolla anlatmayı öğretmektir. Boş kalan satırlar, henüz hiç kullanılmayan iletişim amaçlarını gösterir; bunlar yeni hedeflerdir.

Doğru hedef: bir üst basamak

Çocuk şimdi ne yapıyor?	Bir üst basamak	Çok uzak hedef (şimdilik değil)
Ağlayarak ister	Uzanarak ya da elinizi götürerek istemek	"Su istiyorum" demek
Elinizi götürür	İşaret etmek, kart vermek ya da ses çıkarmak	Cümle kurmak
Tek sözcük: "top"	İki sözcük: "top at", "büyük top"	"Topu bana atar mısın?"
Kısa cümle kurar	Cümleye neden, duygu ya da soru eklemek	Uzun bir olayı sırasıyla anlatmak

OBİ-DİL BAĞLANTISI

Aşamaların akademik dayanağı için projenin "Otizmde Dil Edinimi ve Gelişimsel Çıktılar" rehberine, her aşamaya uygun on resimli oyun için "Birlikte Konuşuyoruz" kitabına bakabilirsiniz. İkisi de proje sitesinde yayımlanmıştır.

BÖLÜMÜN ÖZÜ

- Hedef, çocuğun bugün yaptığının yalnızca bir basamak üstüdür.
- Gözlem formunu üç ayda bir yeniden doldurun; ilerlemeyi en iyi o gösterir.
- Aşama bir yargı değil, bir başlangıç noktasıdır.

KISIM 2

Ortamı hazırlamak

Öngörülebilir, sakin ve iletişime davet eden bir ortam, öğretimin yarısıdır. Önce evi, sonra okulu, sonra ikisi arasındaki köprüyü kuruyoruz.

4	Ev ortamı
5	Görsel destekler
6	Okul ortamı
7	Ev-okul-terapi üçgeni

BÖLÜM 4 · ORTAMI HAZIRLAMAK

04 Ev ortamı

Öngörülebilir, sakin ve konuşmaya davet eden bir ev

BU BÖLÜMDE

- İyi bir ev ortamının dört ilkesi
- Oda oda düzenleme önerileri
- Duyusal farklılıklara göre ayar
- Ekran, uyku ve güvenlik
- İletişim fırsatı yaratan yerleşim

Evi baştan döşemeniz gerekmiyor. Amaç dört şeyi sağlamak: çocuk ne olacağını **önceden bilsin**, duyuları **rahat etsin**, sizinle iletişim kurmak için **bir nedeni olsun** ve **güvende** olsun.

Öngörülebilirlik
Her eşyanın yeri, her işin sırası bellidir. Değişiklik önceden haber verilir.

Duyusal rahatlık
Gürültü, ışık ve kalabalık çocuğun kaldırabileceği düzeydedir.

İletişim fırsatı
Sevdiği şeyler görünür ama yardımsız ulaşılamaz; istemek için size gelir.

Güvenlik
Kapı, pencere, ilaç ve su kaynakları denetim altındadır.

Oda oda ev planı

1 Oturma odası · oyun köşesi
- Halı ya da minderle sınırı belli bir oyun alanı
- Ortada en çok 5–6 oyuncak; gerisi kapalı kutularda, haftada bir değiştirilir
- Kutuların üstünde içindekinin fotoğrafı
- Oyun sırasında televizyon kapalı

2 Mutfak
- Sevdiği yiyecekler şeffaf kapta, yüksek rafta
- Buzdolabında seçim panosu
- Küçük porsiyon: "daha" demesi için fırsat

3 Giriş
- Ayakkabı ve mont için resimli askı
- Kapıda "dışarı çıkma" sırası kartı
- Üst kilit ya da kapı alarmı

4 Çocuk odası
- Yatak çevresi sade, az uyaranlı
- Loş gece lambası, karartma perdesi
- Duvarda uyku öncesi sıra çizelgesi
- Ekran yok

5 Banyo
- Lavabo üstünde el yıkama adım kartları
- Tuvalet sırası kartları
- Su sıcaklığı sınırlayıcı

6 Sakin köşe
- Küçük çadır, minder, battaniye
- Gürültü önleyici kulaklık, sevdiği iki nesne
- Ceza yeri değil, dinlenme yeri

Şekil 4.1 Örnek ev planı. Hepsini birden kurmayın: önce oyun köşesi (1) ve sakin köşe (6), sonra mutfak (2).

İletişime davet eden yerleşim

Her istediğine kendi başına ulaşan çocuğun kimseye bir şey söylemesine gerek kalmaz. Küçük düzenlemeler, gün içinde onlarca doğal iletişim fırsatı yaratır.

Düzenleme	Nasıl yapılır?	Çocuğa kazandırdığı fırsat
Görünür ama ulaşılmaz	Sevdiği oyuncak şeffaf kutuda, sizin göz hizanızdaki rafta durur.	Bakarak, işaret ederek ya da adını söyleyerek istemek
Açılması zor kap	Kraker sıkı kapaklı şeffaf kavanozda.	"Aç", "yardım" demek ya da kavanozu size uzatmak
Azar azar verme	Meyveyi dilim dilim, suyu yudum yudum verin.	Aynı öğünde 5–6 kez "daha" demek
Eksik parça	Yoğurdu kaşıksız, boyama kâğıdını kalemsiz verin; bekleyin.	Eksik olanı fark edip istemek
Seçenek sunma	İki nesneyi iki elinizde tutun: "Elma mı, muz mu?"	Seçim yapmak; işaretle ya da sözle
Küçük şaşırtmalar	Çorabı ele giydirmeye çalışın; tanıdık şarkıda durun.	İtiraz etmek, düzeltmek, tamamlamak

⚠️ **DİKKAT: FIRSAT YARATMAK, YOKSUN BIRAKMAK DEĞİLDİR**

Beş saniye bekleyin; çocuk bir girişimde bulunmazsa söylemesini beklediğiniz şeyi siz modelleyin ve nesneyi **verin**. "Söylemezsen vermem" demek iletişimi sevdirmez, yalnızca öfkeyi artırır. Temel ihtiyaçlar (su, yemek, tuvalet) hiçbir zaman şarta bağlanmaz.

Duyusal farklılıklara göre ayar

Duyusal uyaranlara alışılmadık tepkiler otizmin tanı ölçütleri arasındadır ve otizmli çocukların büyük çoğunluğunda görülür. Aşırı yüklenmiş bir çocuk öğrenemez; önce rahatlaması gerekir.

Duyu	Fazla duyarlıysa (kaçınır)	Az duyarlıysa (arar)
Ses	Kulaklarını kapatır. → Süpürgeyi o yokken çalıştırın; kulaklık bulundurun; sakin bir sesle konuşun.	Sesli oyuncağı kulağına dayar. → Müzik ve ritim oyunlarını iletişim için kullanın.
Işık	Gözlerini kısar. → Floresan yerine sarı ışık; perde.	Işığa, dönen nesnelere dalar. → Bu nesneleri oyuna sizin de katılacağınız biçimde kullanın.
Dokunma	Etiket, dikiş, bulaşık el rahatsız eder. → Etiketleri kesin; dokunmadan önce haber verin.	Sıkı sarılmayı, sıkışmayı sever. → Minder arası "sandviç" oyunu, ağır battaniye.
Tat, koku	Çok az çeşit yer. → Yeni yiyeceği zorlamadan tabağın kenarında tanıtın.	Her şeyi koklar, ağzına götürür. → Güvenli çiğneme nesneleri; küçük parçaları kaldırın.
Hareket	Salıncaktan, merdivenden korkar. → Yavaş, ayakları yerdeyken başlayın.	Sürekli zıplar, döner. → Çalışmadan önce 5 dakika zıplama, itme, taşıma.

Ekran, uyku ve güvenlik

Ekran

- Arka planda açık televizyon olmasın
- 2–5 yaş: günde en çok 1 saat, nitelikli içerik, **birlikte** izleyerek
- Yemekte ve uykudan bir saat önce ekran yok
- İzlerken durdurup konuşun: "Kim düştü?"

Uyku

- Her gün aynı yatış ve kalkış saati
- Her akşam aynı 4 adım: banyo, pijama, kitap, ışık
- Bu adımların resimli çizelgesi
- Sorun sürerse hekime danışın

Güvenlik

- Dış kapıda üst kilit ya da alarm
- Üzerinde adı ve telefonunuz yazan bileklik
- Pencere kilidi; ilaç ve deterjan kilitli dolapta
- Yüzme öğretimi; su kenarında yakın gözetim

ARAŞTIRMALAR NE DİYOR?

- Evde televizyon sesi duyulduğu sürece yetişkinlerin çocuğa söylediği sözcük sayısı, çocuğun ses çıkarması ve karşılıklı konuşma turları azalmaktadır.
- Ortamda 4 oyuncak bulunan küçük çocuklar, 16 oyuncak bulunanlara göre her oyuncakla daha uzun ve daha çeşitli oynamıştır.
- Otizmli çocuğu olan 1.218 ailenin katıldığı bir araştırmada, çocukların yaklaşık yarısının 4 yaşından sonra en az bir kez güvenli ortamdan uzaklaşmaya çalıştığı bildirilmiştir.
- Uyku sorunları otizmli çocukların yarısından fazlasında görülür; düzenli uyku rutini ilk basamak öneridir.

Christakis ve ark., 2009; Dauch ve ark., 2018; Anderson ve ark., 2012; Richdale ve Schreck, 2009; AAP, 2016; Ben-Sasson ve ark., 2009

BUGÜN EVDE DENEYİN: OYUNCAK SADELEŞTİRME

Oyun alanındaki oyuncakları üç kutuya ayırın. Bir kutuyu ortada bırakın, ikisini kaldırın. Çocuğunuzun en sevdiği iki oyuncağı şeffaf bir kutuya koyup görebileceği ama ulaşamayacağı bir rafa yerleştirin. Bir hafta boyunca, onları istemek için ne yaptığını not edin.

Ev ortamı kontrol listesi

- [ ] Sınırları belli bir oyun köşesi var
- [ ] Ortadaki oyuncak sayısı azaltıldı
- [ ] Kutular fotoğrafla etiketlendi
- [ ] Sevdiği 2–3 şey görünür ama ulaşılmaz yerde
- [ ] Oyun ve yemek sırasında televizyon kapalı
- [ ] Sakin köşe hazır
- [ ] Uyku öncesi sıra her akşam aynı
- [ ] Dış kapı ve pencereler güvenli
- [ ] Çocuğun üzerinde kimlik bilgisi var
- [ ] Evdeki herkes aynı düzeni uyguluyor

05 Görsel destekler

Söz uçar, resim kalır

BU BÖLÜMDE

- Görsel destek neden işe yarar?
- Nesneden yazıya: doğru simge düzeyi
- Beş temel araç
- Adım adım hazırlama ve öğretme
- Sık yapılan hatalar

Söylediğiniz söz bir saniyede yok olur; resim ise çocuk ona bakıp anlayana kadar orada durur. Otizmli çocukların çoğu gördüğünü, duyduğundan daha kolay işler.

Görsel destekler konuşmanın yerini almaz; söyleneni anlamayı kolaylaştırır, belirsizliği ve buna bağlı kaygıyı azaltır, çocuğun yetişkine bağımlı olmadan iş yapmasını sağlar. Hepimiz takvim, alışveriş listesi ve trafik levhası kullanırız; çocuğunuzunki yalnızca biraz daha somuttur.

Doğru simge düzeyini seçmek

Şekil 5.1 Simge merdiveni. Çocuğunuzun güvenle tanıdığı basamaktan başlayın. Resimle nesneyi eşleştiremiyorsa fotoğraftan, o da olmuyorsa gerçek nesneden başlayın. Her kartın üstüne sözcüğü yazın; okuma için zemin hazırlar.

Beş temel araç

1 · Günlük çizelge

Günün ya da günün bir bölümünün sırasını gösterir. Biten etkinliğin kartı çıkarılıp "bitti" kutusuna atılır.

Şekil 5.2 Sabah çizelgesi. Soluk kartlar tamamlanan işlerdir. Küçük çocuklar ve yeni başlayanlar için 2–3 kart yeterlidir.

2 · Önce-sonra kartı

Çocuğun pek sevmediği bir işin ardından sevdiği bir şeyin geleceğini gösterir. En basit ve en etkili araçtır.

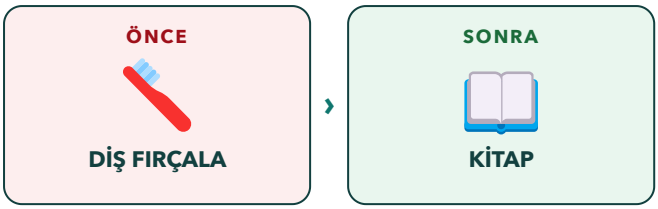

Kartı gösterin, parmağınızla izleyin ve hep aynı kısa cümleyi kurun: **“Önce diş, sonra kitap.”** “Sonra”yı her zaman, hemen verin; söz tutulmazsa kart gücünü yitirir.

3 · Seçim panosu

İki ile altı seçenek sunar. Çocuk istediğini göstererek, kartı vererek ya da adını söyleyerek seçer. Seçme hakkı, öfke nöbetlerini azaltan en güçlü araçlardandır.

4 · Zamanlayıcı ve geri sayım

“Beş dakika sonra” soyut bir sözdür. Kum saati, mutfak saati ya da azalan renkli zamanlayıcı süreyi görünür kılar. Geçişlerden önce kullanın: “Kum bitince parktan çıkıyoruz.” Bitmeden iki dakika önce bir kez daha haber verin.

5 · Adım kartları

Bir işi küçük adımlara böler: el yıkama, giyinme, tuvalet. İşin yapıldığı yere, göz hizasına asılır.

Hazırlama ve öğretme: beş adım

1 · Seçin
Günün en zor geçen tek bir anını seçin. Gereken resimleri çekin ya da Ek C’den kesin.

2 · Hazırlayın
Kartları 6–8 cm kesin, bantla ya da kaplamayla güçlendirin, arkasına cırt bant yapıştırın.

3 · Gösterin
İşe başlamadan önce kartı gösterin, az sözle adlandırın: “Önce el yıka.”

4 · Birlikte yapın
Gerekirse elinden tutarak yaptırın; biten kartı birlikte “bitti” kutusuna atın.

5 · Her gün
İki hafta boyunca her gün, herkes aynı biçimde kullansın. Sonra yardımı azaltın.

İŞE YARAR

- Kartı sakin zamanda öğretmek
- Çizelgeyi çocuğun göz hizasına asmak
- Değişikliği çizelgede göstermek (“park yok” kartı)
- Dışarıda taşınabilir küçük bir çizelge
- Kartı gösterirken sözcüğü de söylemek

İŞE YARAMAZ

- Kartı yalnızca kriz anında çıkarmak
- Bir duvara 20 kart asmak
- Çizelgeyi tehdit olarak kullanmak
- “Artık anlıyor” diye hemen kaldırmak
- Evde kullanıp okulda kullanmamak

🔍 ARAŞTIRMALAR NE DİYOR?

Görsel destekler, 1990–2017 arasındaki 972 çalışmayı tarayan Otizm Kanıt ve Uygulama Ulusal Bilgi Merkezi (NCAEP) raporunda otizm için **kanıta dayalı 28 uygulamadan biri** olarak yer alır. Görsel etkinlik çizelgeleri üzerine yapılan sistematik derleme de bu aracın bağımsız davranışı ve geçişleri desteklediğini doğrulamıştır. Yapılandırılmış öğretim (TEACCH) yaklaşımının temelinde de fiziksel düzen ve görsel çizelgeler bulunur.

Steinbrenner ve ark., 2020; Knight ve ark., 2015; Mesibov ve ark., 2005

🏠 BUGÜN EVDE DENEYİN: İLK ÖNCE-SONRA KARTINIZ

Bir kâğıdı ikiye bölün; sola "ÖNCE", sağa "SONRA" yazın. Bu akşam çocuğunuzun zorlandığı tek bir iş (ör. pijama giymek) ile hemen ardından gelecek sevdiği bir şeyi (ör. kitap) çizin ya da resmini yapıştırın. Yedi akşam üst üste aynı kartı, aynı iki sözcükle kullanın.

06 Okul ortamı

Sınıfta yer bulmak, sınıfta söz almak

BU BÖLÜMDE

- Okul seçenekleri ve BEP
- İyi düzenlenmiş bir sınıf nasıl görünür?
- Öğretmenle iş birliği
- Teneffüs, geçişler ve akranlar
- "Beni tanıyın" sayfası

Okul, çocuğunuzun dili en çok kullanmak zorunda kaldığı ve akranlarından en çok öğrenebileceği yerdir. İyi bir okul ortamı evdeki ilkelerin aynısına dayanır: öngörülebilirlik, duyusal rahatlık ve iletişim fırsatı.

Okula giden yol (Türkiye)

1 Değerlendirme
RAM, eğitsel değerlendirme yapar ve en uygun eğitim ortamını önerir.

2 Yerleştirme
Kaynaştırma/bütünleştirme, özel eğitim sınıfı ya da özel eğitim okulu.

3 BEP
Bireyselleştirilmiş eğitim programı hazırlanır. Aile, BEP ekibinin üyesidir.

4 Destek
Destek eğitim odası, sınıf içi uyarlamalar ve okul dışı destek eğitimi.

5 İzleme
Hedefler dönem içinde gözden geçirilir, gerekirse değiştirilir.

Yerleştirmede temel ilke, çocuğun ihtiyacını karşılayan *en az kısıtlayıcı* ortamdır. Diğer ülkelerdeki süreçler için Ek F'ye bakınız.

BEP toplantısına hazırlık: soracağınız sorular

- [ ] Bu dönemin iletişim hedefleri neler? (en çok 3)
- [ ] Çocuğum sınıfta isteğini nasıl bildirecek?
- [ ] Görsel çizelge kullanılacak mı?
- [ ] Zorlandığında gidebileceği sakin bir yer var mı?
- [ ] Teneffüste kim eşlik edecek?
- [ ] İlerlemeyi nasıl ve ne sıklıkta öğreneceğim?
- [ ] Evde aynı hedef için ne yapabilirim?
- [ ] Kullandığı kartlar/cihaz okulda da kullanılacak mı?

İyi düzenlenmiş bir sınıf

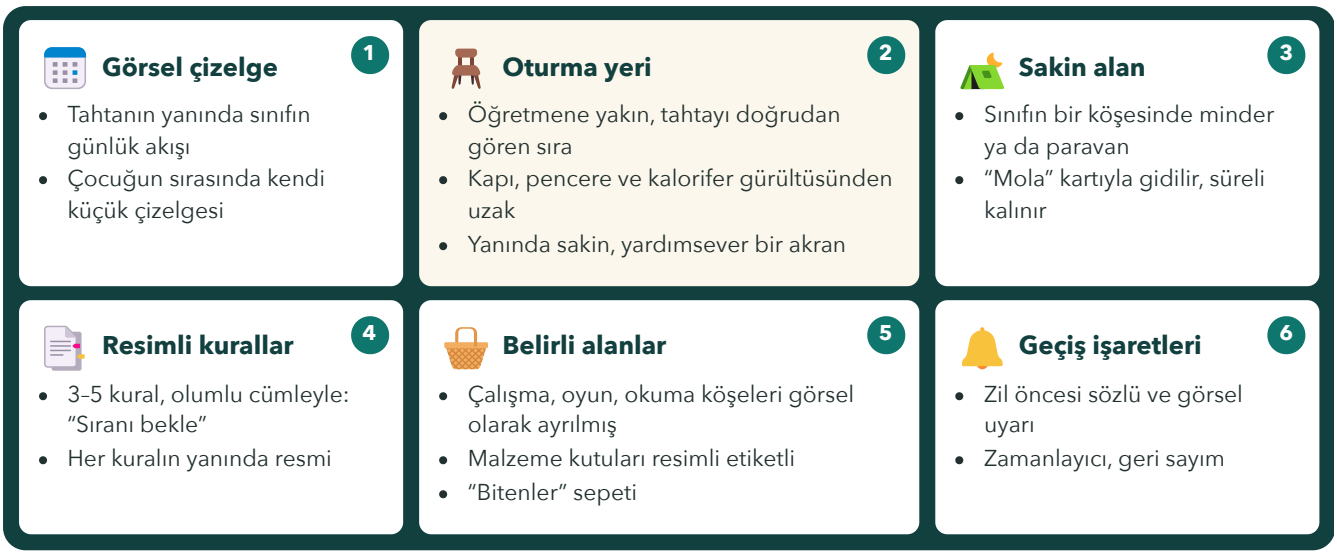

Şekil 6.1 Sınıfta altı düzenleme. Hiçbiri özel bütçe gerektirmez ve sınıftaki bütün çocuklara yarar.

Öğretmenin sınıfta yapabilecekleri

Durum	Uyarlama
Yönerge verirken	Önce adını söyleyin. Kısa, tek adımlı cümle kurun. Sözün yanında gösterin ya da resmini verin. Yanıt için 5–10 saniye bekleyin.
Soru sorarken	Açık uçlu soru yerine seçenek sunun: "Kırmızı mı, mavi mi?" Kart ya da işaretle verilen yanıtı kabul edin.
Grup çalışmasında	Görevini açıkça tanımlayın ("Sen makasları dağıt"). Eşini siz seçin.
Değişiklik olacaksa	Gezi, nöbetçi öğretmen, sınav gibi değişiklikleri önceden çizelgede gösterin ve aileye haber verin.
Zorlandığında	"Mola" ve "yardım" kartlarını öğretin. Molayı ceza değil, hak olarak sunun.
Güçlü yanları	Yoğun ilgi alanını (trenler, haritalar, sayılar) derse ve sohbete köprü yapın.

Teneffüs ve akranlar

Teneffüs, kuralları belirsiz, gürültülü ve kalabalık olduğu için okulun en zor anıdır; ama akranlarla iletişim için de en zengin fırsattır.

Akran arkadaşlığı
Öğretmen, gönüllü iki-üç akrana basit yollar öğretir: adını söyleyip oyuna çağırmak, oyuncağı uzatmak, yanıtı beklemek.

Yapılandırılmış oyun
Kuralı belli, sırası belli bir oyun: ip atlama, top yuvarlama, seksek. Bir yetişkin başlatır, sonra geri çekilir.

Sınıfı bilgilendirme
Aile izniyle sınıfa "herkes farklı öğrenir" konulu kısa bir etkinlik. Etiket değil, nasıl arkadaş olunacağı anlatılır.

ARAŞTIRMALAR NE DİYOR?

- Kaynaştırma sınıflarındaki 60 otizmli çocukla yapılan rastgele kontrollü bir çalışmada, **akranlara eğitim verilmesi**, yalnızca çocuğun kendisine sosyal beceri öğretilmesinden daha etkili bulunmuş; çocukların sınıftaki arkadaşlık ağı içindeki yeri güçlenmiş ve oyun alanında yalnız kalma süreleri azalmıştır.
- Akran aracılı öğretim, NCAEP raporundaki kanıta dayalı uygulamalar arasındadır.
- Okul çağındaki otizmli öğrencilerin akran zorbalığına uğrama oranı bir meta-analizde %44 olarak hesaplanmıştır. Çocuğunuz anlatamayabilir; okula gitmek istememe, eşya kaybı, uyku bozulması gibi işaretleri izleyin.

Kasari ve ark., 2012; Chang ve Locke, 2016; Steinbrenner ve ark., 2020; Maïano ve ark., 2016

"Beni tanıyın" sayfası

Öğretmene, servis görevlisine, kurs öğretmenine verilecek tek sayfalık tanıtım. Fotokopiyle çoğaltıp doldurun; her dönem başında güncelleyin.

fotoğraf

Merhaba, ben .....

Yaşım: ..... · Beni en iyi tanıyan kişi: ..... · Telefon: .....

EN SEVDİKLERİM

BENİ RAHATSIZ EDENLER

BÖYLE İLETİŞİM KURARIM

BENİMLE BÖYLE KONUŞUN

ZORLANDIĞIMI BÖYLE ANLARSINIZ

BENİ SAKİNLEŞTİREN ŞEYLER

BÖLÜM 7 · ORTAMI HAZIRLAMAK

07 Ev–okul–terapi üçgeni

Aynı hedef, aynı dil, üç ayrı yer

BU BÖLÜMDE

- Neden herkes aynı hedefe çalışmalı?
- Ortak hedef kartı ve iletişim defteri
- Genelleme: 3 kişi, 3 yer, 3 malzeme
- Uzmanınıza soracağınız sorular
- Yöntem seçerken nelere bakmalı?

Otizmli çocuklar öğrendiklerini bir ortamdan diğerine kendiliğinden taşımakta zorlanır. Terapi odasında "su" diyen çocuk mutfakta diyemeyebilir. Bu yüzden ev, okul ve terapi aynı hedefe, aynı sözcüklerle çalışmalıdır.

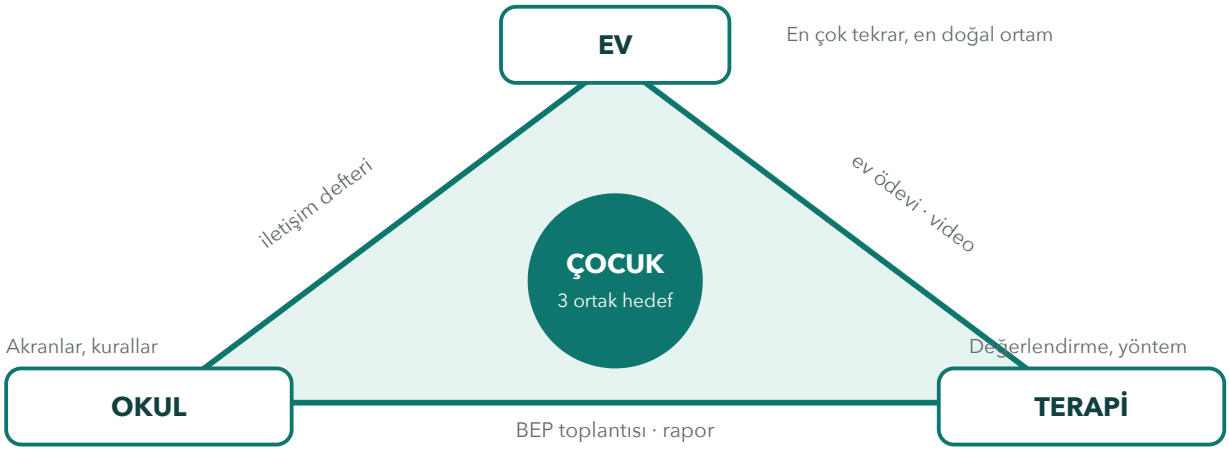

Şekil 7.1 Üçgenin her köşesi farklı bir şey sağlar; çocuk ortadadır. Köşeler arasındaki bilgi akışı kesilirse öğrenilen beceri tek bir ortamda kalır.

Ortak hedef kartı

Aynı anda en çok **üç iletişim hedefi** belirleyin. Hedefi herkesin aynı biçimde anlaması için gözlenebilir yazın: "İletişimi gelişecek" değil, "İstediği yiyeceği kartını vererek isteyecek."

Hedef	Evde	Okulda	Terapide
1 · "Daha" demek (söz, işaret ya da kart)	Kahvaltıda meyveyi dilim dilim vermek	Beslenmede krakeri tek tek vermek	Baloncuk oyununda her üflemeden önce
2 · İki seçenekten birini seçmek	Giyinirken: "Kırmızı mı, mavi mi?"	Etkinlik köşesi seçimi	Oyuncak seçimi
3 · Adı söylenince bakmak	Oyunda adını söyleyip sevdiği şeyi göstermek	Yoklamada, sıra verilirken	Sıra alma oyunlarında

İletişim defteri

Çantada gidip gelen küçük bir defter ya da ortak bir mesaj grubu. Uzun yazı gerekmez; aynı beş satır yeter.

Tarih	Bugün iyi giden	Zorlanılan an	Yeni sözcük / işaret	Evde / okulda denenecek

Genelleme kuralı: 3 × 3 × 3

Bir beceri, **üç farklı kişiyle, üç farklı yerde, üç farklı malzemeyle** yapılabildiğinde öğrenilmiş sayılır.

3 kişi
Anne, baba, öğretmen. Sonra büyükanne, kardeş, komşu.

3 yer
Mutfak, sınıf, terapi odası. Sonra park, market, misafirlik.

3 malzeme
"Top" yalnızca kırmızı top değildir: büyük top, küçük top, resimdeki top.

Uzmanınıza soracağınız sorular

- [ ] Çocuğum şu an iletişimin hangi aşamasında?
- [ ] Bu dönem hangi hedeflere çalışıyoruz?
- [ ] Seansı izleyebilir ya da videosunu alabilir miyim?
- [ ] Evde bu hafta tam olarak ne yapmalıyım?
- [ ] İlerlemeyi nasıl ölçüyorsunuz?
- [ ] Kullandığınız yöntemin araştırma desteği nedir?
- [ ] Alternatif iletişim (kart, cihaz) düşünmeli miyiz?
- [ ] Okuldaki öğretmenle nasıl iletişim kurabilirsiniz?

Yöntem seçerken

GÜVEN VEREN İŞARETLER

- Hakemli dergilerde yayımlanmış araştırmaları var
- Hedefler ölçülebilir ve size yazılı veriliyor
- Aileyi sürecin içine alıyor, evde ne yapılacağını öğretiyor
- Çocuğun ilgisini ve keyfini gözetiyor
- İlerleme düzenli olarak ölçülüp paylaşılıyor

UYARI İŞARETLERİ

- "İyileştirme", "mucize", "kesin sonuç" vaadi
- Kanıt olarak yalnızca aile tanıklıkları
- Aileye seansı izletmeme, bilgi vermeme
- Yüksek ücretli ürün, takviye ya da cihaz satışı
- Diğer bütün yöntemleri kötüleme

🔍 ARAŞTIRMALAR NE DİYOR?

- Ailenin uyguladığı müdahaleler, NCAEP raporundaki kanıta dayalı uygulamalar arasındadır. Küçük çocuklarla yapılan çalışmaların meta-analizleri, **doğal ortamda uygulanan gelişimsel-davranışsal yaklaşımların** sosyal iletişim, dil ve oyun üzerinde olumlu etkisi olduğunu göstermektedir.
- İngiltere'deki PACT çalışmasında, ebeveynlere çocuklarıyla iletişim biçimi öğretilmiş; olumlu etkilerin yaklaşık altı yıl sonra da sürdüğü görülmüştür.
- İngiltere Ulusal Sağlık ve Bakım Mükemmeliyet Enstitüsü (NICE), otizmin temel özellikleri için **şelasyon, hiperbarik oksijen ve sekretin** uygulanmamasını açıkça önerir.

Steinbrenner ve ark., 2020; Sandbank ve ark., 2020; Green ve ark., 2010; Pickles ve ark., 2016; NICE, 2013

BÖLÜMÜN ÖZÜ

- En çok üç hedef; herkes aynı hedefi, aynı sözcüklerle çalışır.
- Beceri üç kişi, üç yer, üç malzemeyle görülmeden "öğrenildi" sayılmaz.
- Sorular sormak hakkınızdır; iyi bir uzman bunu memnuniyetle karşılar.

KISIM 3

Dil öğretimi yöntemleri

Bakıştan sözcüğe, sözcükten cümleye, cümleden sohbete. Her bölüm bir aşamaya karşılık gelir; kendi aşamanızdan başlayın.

8	Altı temel ilke
9	Konuşma öncesi beceriler
10	İlk sözcükler
11	Sözcükten cümleye
12	Sohbet ve sosyal dil
13	Alternatif ve destekleyici iletişim
14	OBİ-DİL cihazı ve dijital araçlar
15	İki dilli aileler

BÖLÜM 8 · DİL ÖĞRETİMİ YÖNTEMLERİ

08 Altı temel ilke

Her aşamada, her gün, her yerde

BU BÖLÜMDE

- Araştırmaların ortak bulduğu altı ilke
- Her ilke için "yap / yapma" örnekleri
- Soru sormak yerine yorum yapmak
- Bir haftalık deneme planı

Farklı adlar taşıyan birçok program (Erken Başlangıç Denver Modeli, JASPER, Temel Tepki Öğretimi, Hanen, Geliştirilmiş Doğal Öğretim) aslında aynı küçük stratejiler kümesini kullanır. Bu altı ilke, o ortak çekirdektir.

Hepsinin dayandığı düşünce şudur: çocuk dili, **ilgisini çeken bir şeyle uğraşırken, sevdiği bir yetişkinle birlikteyken ve söylediği şey işe yaradığında** öğrenir.

1
İzleyin ve katılın
Oyunu siz seçmeyin; çocuğun baktığı, dokunduğu şeye siz de ilgi gösterin.

2
Yüz yüze olun
Göz hizasına inin; yüzünüz, ağzınız ve oyuncak aynı görüş alanında olsun.

3
Bekleyin
Bir şey yapın ya da söyleyin, sonra beklentiyle bakarak beşe kadar sayın.

4
Taklit edin
Çocuğun hareketini, sesini, oyununu aynen yapın; sonra küçük bir şey ekleyin.

5
Bir üst basamağı modelleyin
Çocuğun söyleyebileceğinden yalnızca bir adım uzununu söyleyin.

6
Hemen ve doğal karşılık verin
Her iletişim girişimi, istediği şeyin kendisiyle ödüllendirilsin.

1 · İzleyin ve katılın

Çocuk arabanın tekerleğini çeviriyorsa, "Gel kitap okuyalım" demek onun ilgisini bölüp sizinkine çekmeye çalışmaktır ve çoğunlukla başarısız olur. Bunun yerine yanına oturun, siz de bir tekerlek çevirin. İlgi zaten oradadır; sözcüğü ilginin üzerine koymak yeter: "Dönüyor… dönüyor… dur!"

YAP

- Önce 30 saniye yalnızca izleyin: neye bakıyor, ne yapıyor?
- Aynı oyuncaktan bir tane de siz alın
- Yaptığı şeyi adlandırın
- Oyunun yönünü ona bırakın

YAPMA

- Oyuncağı elinden alıp "doğrusunu" göstermek
- Sürekli yeni oyuncak sunmak
- "Bak buraya, bak buraya" diye ısrar etmek
- Oyunu derse çevirmek: "Bu ne renk?"

2 · Yüz yüze olun

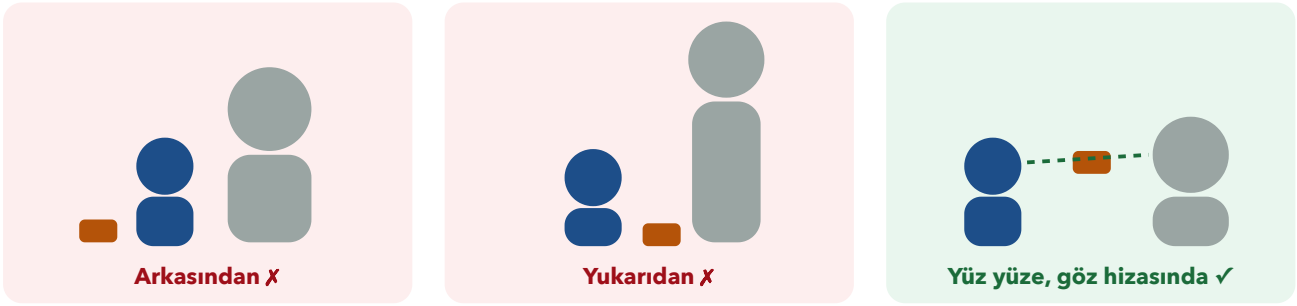

Şekil 8.1 Mavi: çocuk, gri: yetişkin, turuncu: oyuncak. Yüz yüze konumda oyuncağı yüzünüzün yakınında tutun; çocuk nesneye bakarken yüzünüzü ve ağzınızı da görür.

Yere oturun, yüzüstü uzanın, o salıncaktayken önünde durun, mama sandalyesinin karşısına geçin. **Göz temasını zorlamayın.** "Gözüme bak" demek ya da çenesini çevirmek birçok otizmli kişi için rahatsız edicidir ve dinlemeyi güçleştirir. Amaç gözünüze bakması değil, yüzünüzü görebileceği bir yerde olmanızdır.

3 · Bekleyin

Yetişkinler sessizliği doldurmaya eğilimlidir: sorar, yanıtı beklemeden yanıtlar, istenmeden verir. Oysa otizmli çocukların duyduğunu işlemesi ve yanıt hazırlaması daha uzun sürer. Beklemek, "şimdi sıra sende" demenin sözsüz yoludur.

1
Durun
Oyunun ortasında, en heyecanlı yerinde durun. "Hazır… dikkat…"

2
Bakın
Kaşlarınız kalkık, hafifçe öne eğilmiş, beklentiyle bakın.

3
Sayın
İçinizden yavaşça beşe kadar sayın. Konuşmayın.

4
Kabul edin
Bakış, kıpırtı, ses, sözcük: hangisi gelirse hemen karşılık verin.

5
Gelmezse
Modeli siz verin ("Git!") ve oyunu sürdürün. Sonra yine deneyin.

4 · Taklit edin

Çocuğu taklit etmek, ona "seni görüyorum, yaptığın şey ilginç" demektir. Taklit edilen çocuk yetişkine daha çok bakar, daha çok gülümser ve zamanla kendisi de taklit etmeye başlar. O küpleri vurunca siz de vurun; o "ba-ba" deyince siz de "ba-ba" deyin. Birkaç tur sonra küçük bir değişiklik yapın ("ba-ba-BUM") ve bekleyin.

5 · Bir üst basamağı modelleyin

Çocuğa en çok yarayan dil örneği, kendi düzeyinin hemen üstündeki örnektir. Uzun cümleler anlamayı güçleştirir; bebek dili de model olmaz. Kısa, doğru ve vurgulu konuşun.

Çocuğun düzeyi	Çocuk ne yaptı?	Siz ne dersiniz?	Bunu demeyin
1 · Dil öncesi	Topa uzandı	"Top!" (gösterip verin)	"Topu mu istiyorsun, hadi top de bakayım"
2 · Tek sözcük	"Top"	"Top at!" · "Büyük top"	"Evet, bu kırmızı büyük bir top, onu bana atar mısın?"
3 · İki sözcük	"Top at"	"Topu bana at" · "Baba topu attı"	"Düzgün söyle: Topu at"
4 · Cümle	"Top gitti"	"Top koltuğun altına gitti. Nasıl alalım?"	"Hı hı."

Çocuk yanlış söylediğinde **düzeltmeyin, doğrusunu söyleyin**. "Köpek su iç" dediğinde "Öyle denmez" yerine, "Evet, köpek su içti!" demek yeterlidir.

6 · Hemen ve doğal karşılık verin

Çocuk "top" dediğinde alacağı en iyi ödül, "aferin" ya da bir şeker değil, topun kendisidir. Böylece sözcüğün ne işe yaradığını öğrenir. Mükemmel söylemesini beklemeyin; **girişimi** ödüllendirin: "to" demişse topu verin ve doğrusunu bir kez söyleyin: "Top!"

Soru yağmuru yerine yorum

"Bu ne? Ne renk? Kaç tane? İnek nasıl yapar?" Sorular çocuğu sınav havasına sokar; yanıtı bilmiyorsa susar, biliyorsa tek sözcükle yanıtlar ve sohbet biter. Yorum ise hiçbir şey istemez, yalnızca sözcüğü sunar.

❌ **SORU**

- "Bu ne?"
- "Araba ne renk?"
- "Ne yapıyorsun?"
- "Bebek ne yapıyor?"

✅ **YORUM**

- "Araba!"
- "Kırmızı araba. Hızlı gidiyor!"
- "Kule yapıyorsun. Yüksek!"
- "Bebek uyuyor. Şşşt."

Pratik ölçü: Her soruya karşılık en az dört yorum. Soracaksanız yanıtını gerçekten bilmediğiniz ya da seçim sunan sorular sorun: "Elma mı, muz mu?"

🔍 ARAŞTIRMALAR NE DİYOR?

- Bu ilkeleri paylaşan programlar “doğal gelişimsel davranışsal müdahaleler” adıyla anılır. Küçük otizmli çocuklarla yapılan 130 çalışmayı inceleyen bir meta-analiz, en tutarlı olumlu sonuçları bu yaklaşım kümesinde bulmuştur.
- Anne-babanın çocuğun ilgisini izleyerek konuşması, 16 yıla uzanan izlemelerde çocukların dil gelişimini öngörmüştür.
- Ebeveynlerin uyguladığı dil müdahaleleri üzerine 18 çalışmalık bir meta-analiz, hem alıcı hem ifade edici dilde anlamlı kazanım göstermiştir.
- Karşılıklı taklit öğretimi, küçük otizmli çocuklarda taklit, ortak dikkat ve dil becerilerini artırmıştır.

Schreibman ve ark., 2015; Sandbank ve ark., 2020; Siller ve Sigman, 2002, 2008; Roberts ve Kaiser, 2011; Ingersoll ve Schreibman, 2006; Trevisan ve ark., 2017

🏠 BUGÜN EVDE DENEYİN: BİR HAFTADA BİR İLKE

Altısını birden uygulamaya çalışmayın. Bu hafta yalnızca **3. ilkeyi** seçin: günde üç kez, beşer dakika, bir şey yapmadan ya da vermeden önce içinizden beşe kadar sayın. Çocuğunuzun bu sessizlikte ne yaptığını Ek B’deki çizelgeye yazın. Gelecek hafta bir ilke daha ekleyin.

09 Konuşma öncesi beceriler

1. aşama: sözcüklerin toprağını hazırlamak

BU BÖLÜMDE

- Ortak dikkat: yanıtlama ve başlatma
- İnsan oyunları ve sıra alma
- Taklit ve işaret etmeyi öğretmek
- Beş resimli ev etkinliği

Henüz konuşmayan bir çocukla çalışmak, sözcük söyletmeye uğraşmak değildir. Önce dört beceri gelir: **birlikte bakmak, sıra almak, taklit etmek ve göstermek.** Bunlar yerleştikçe sözcükler için zemin oluşur.

Ortak dikkat

Ortak dikkat, iki kişinin aynı şeye birlikte ilgi göstermesi ve bunun farkında olmasıdır. Bir üçgen gibi düşünün: çocuk, siz ve nesne.

Yanıtlama

Siz "Bak, kedi!" deyip gösterdiğinizde çocuğun parmağınıza değil, kediye bakması.

Nasıl desteklenir? Gösterdiğiniz şeyi önce çocuğun gözünün önüne getirin, sonra yavaşça uzaklaştırın. Sesinizle ilgi çekin: "Aaa!"

Başlatma

Çocuğun, yalnızca paylaşmak için, gördüğü şeyi size göstermesi ve yüzünüze bakması.

Nasıl desteklenir? Size bir şey uzattığında, baktığında, ses çıkardığında büyük bir ilgiyle karşılık verin: "Vaay, araba!"

İnsan oyunları

Oyuncak gerektirmeyen, aynı sırayla tekrarlanan, bedensel ve keyifli oyunlardır: "cee-ee", gıdıklama, kucakta zıplatma, "uçak" yapma, kovalamaca, "fış fış kayıkçı". Oyuncak yoksa çocuğun dikkati size yönelir; tekrar varsa ne geleceğini bilir ve sırasını alabilir.

1 Kurun
Aynı oyunu aynı sözlerle 3–4 kez oynayın.

2 Durun
En keyifli yerinden hemen önce durun: "Geliyorum, geliyorum…"

3 Bekleyin
Beşe kadar sayın; bir işaret bekleyin.

4 Karşılık verin
Bakış ya da kıpırtıyı "devam" sayın: "…gıdı gıdı!"

5 Yükseltin
Zamanla daha açık bir işaret bekleyin: ses, sonra sözcük.

Beş ev etkinliği

ETKİNLİK 1

Hazır… dikkat… git!

Hedef: beklenti, bakış, sesle isteme. **Gerekenler:** rampadan inen araba, kurmalı oyuncak ya da salıncak.

1. Arabayı rampanın tepesinde tutun.
2. "Hazır… dikkat…" deyin ve durun.
3. Çocuk bakar ya da ses çıkarırsa "Git!" deyip bırakın.
4. Beş-altı tur tekrarlayın.

Tepki yoksa: "Git!" deyip bırakın; birkaç tur sonra yine bekleyin.

ETKİNLİK 2

Top sende, top bende

Hedef: sıra alma. **Gerekenler:** orta boy bir top.

1. Bacaklarınız açık, karşılıklı yere oturun.
2. "Sıra bende!" deyip topu yuvarlayın.
3. Top ona gelince: "Sıra sende!"
4. Geri yuvarlaması için elinizi uzatıp bekleyin.

Tepki yoksa: ikinci bir yetişkin arkasından ellerine yardım etsin.

ETKİNLİK 3

Ayna oyunu

Hedef: taklit. **Gerekenler:** aynı oyuncaktan iki tane (iki davul, iki araba, iki kaşık).

1. Birini ona verin, diğerini siz alın.
2. O ne yaparsa aynısını yapın, bir dakika boyunca.
3. Sonra yeni bir hareket yapın (kaşığı başınıza koyun) ve bekleyin.
4. Yaparsa sevinin; yapmazsa onu taklide dönün.

ETKİNLİK 4

Sürpriz torbası

Hedef: ortak dikkat, gösterme. **Gerekenler:** bez torba, 5–6 ilginç nesne.

1. Torbayı sallayın: "İçinde ne var?"
2. Bir nesneyi yavaşça çıkarıp yüzünüzün yanında tutun.
3. Adlandırın: "Aaa, top!" Ona verin.
4. Sıra ona geçsin; çıkardığına siz şaşırın.

ETKİNLİK 5

İşaret etmeyi öğretmek

Hedef: uzaktaki nesneyi parmağıyla göstererek istemek. **Gerekenler:** sevdiği iki oyuncak, yüksek bir raf.

1. Oyuncakları görebileceği ama ulaşamayacağı rafa koyun.
2. Çocuk rafa yönelince yanına çömelin; siz parmağınızla gösterin: "Araba!"
3. Elini nazikçe işaret biçimine getirip rafa doğru uzatın; hemen oyuncağı verin.
4. Sonraki denemelerde yardımı azaltın: önce yalnızca bileğine dokunun, sonra yalnızca siz gösterin, sonra bekleyin.
5. Kitapta resim göstermeye, yürüyüşte kuşu göstermeye genelleyin.

İşaret etme, hem istemek ("şunu ver") hem de paylaşmak ("şuna bak") için kullanılır. İkincisi dil gelişimi için özellikle değerlidir; siz de gün içinde sık sık göstererek konuşun.

🔍 ARAŞTIRMALAR NE DİYOR?

58 okul öncesi otizmli çocukla yapılan rastgele kontrollü bir çalışmada, ortak dikkat ya da sembolik oyun hedefli kısa bir program alan çocukların ifade edici dili, bir yıl sonra karşılaştırma grubundan belirgin biçimde daha fazla gelişmiştir. En büyük kazanım, başlangıçta dili en zayıf olan çocuklardaki ortak dikkat grubunda görülmüştür.

Kasari ve ark., 2006, 2008; Mundy ve ark., 1990

🔗 OBİ-DİL BAĞLANTISI

Bu aşama için iki resimli oyun daha ("Sihirli Baloncuk Dünyası" ve "Battaniye Salıncağı") projenin "Birlikte Konuşuyoruz" kitabında adım adım anlatılmıştır.

Bir sonraki aşamaya hazır mı?

- [ ] Sevdiği oyunda durduğunuzda bakarak ya da sesle "devam" ister
- [ ] En az iki oyunda sırasını alır
- [ ] Basit bir hareketi ya da sesi taklit eder
- [ ] İstediğini uzanarak ya da işaretle gösterir
- [ ] Gösterdiğiniz yere bakar
- [ ] Birkaç sözcüğü anladığını belli eder

BÖLÜM 10 · DİL ÖĞRETİMİ YÖNTEMLERİ

10 İlk sözcükler

2. aşama: az, işlevsel ve sevilen sözcüklerle başlamak

BU BÖLÜMDE

- Hangi sözcüklerden başlamalı?
- İlk sözcükler panosu
- Beş adımlı öğretim döngüsü
- Yardımı azaltma basamakları
- Sözcük Öğretimi Programı ile bağlantı

İlk sözcüklerin amacı sözcük dağarcığını şişirmek değil, çocuğa şunu göstermektir: **"Bir şey söylediğimde dünya değişiyor."** Bunun için renk ve sayı adlarından değil, çocuğun gerçekten ihtiyaç duyduğu sözcüklerden başlanır.

"Sözcük" derken yalnızca konuşmayı kastetmiyoruz. Anlamlı ve tutarlı kullanılan bir işaret, resim kartı ya da cihazdaki simge de sözcüktür (bkz. Bölüm 13).

Sözcük seçmenin dört ölçütü

Sevilen
Çocuğun kendiliğinden yöneldiği şeylerin adı.

İşe yarayan
Söylediğinde hemen bir sonuç doğuran sözcük.

Sık geçen
Gün içinde onlarca kez kullanma fırsatı olan.

Söylemesi kolay
Çıkarabildiği seslerle başlayan, kısa.

İlk sözcükler panosu

Yalnızca nesne adı öğretilen çocuk "etiketler" ama iletişim kuramaz. İlk 10–15 sözcüğü **farklı türlerden** seçin:

Tür	Örnek sözcükler	Ne işe yarar?
İstek	daha, ver, aç, istiyorum	Her nesne ve etkinlikle kullanılabilir; en güçlü ilk sözcüklerdir.
Ret ve bitiş	hayır, bitti, dur, istemem	Bağırmanın, itmenin yerini alır.
Yardım	yardım, aç, tut	Öfke nöbetlerini önler.
Kişiler	anne, baba, kardeşin adı	Dikkat çekmek, çağırmak.
Sevdiği nesneler	su, top, araba, süt, kitap	İstemek ve göstermek.
Eylemler	git, gel, at, ye, zıpla, yat	Cümlenin tohumu; iki sözcüğe geçişi kolaylaştırır.
Sosyal	merhaba, bay bay, cee	Selamlaşma, oyun.
Yer ve nitelik	burada, yukarı, sıcak, büyük	Yorum yapmak.

Şekil 10.1 Örnek çekirdek pano. Kesilebilir büyük kartlar Ek C'dedir. Kendi çocuğunuzun sevdiği nesnelerin fotoğraflarını ekleyin.

Beş adımlı öğretim döngüsü

1 — Fırsat yaratın
Sevdiği şey görünür ama ulaşılmaz; ya da oyunun ortasında durun.

2 — Bekleyin
Beklentiyle bakın, beşe kadar sayın.

3 — Modelleyin
Tek sözcüğü açık ve vurgulu söyleyin: "Su." En çok üç kez.

4 — Girişimi kabul edin
"Su", "u", işaret, kart: hangisi gelirse başarıdır.

5 — Verin ve yineleyin
Hemen verin, sözcüğü bir kez daha söyleyin: "Su! İç."

DURUM Kahvaltı. Selin'in sevdiği üzümler şeffaf kapta, annesinin önünde.

SELİN (Kaba uzanır, annesine bakar.)

ANNE (Bir üzüm alır, yüzünün yanında tutar, bekler: 1… 2… 3…)

SELİN "Ü!"

ANNE "Üzüm!" (Hemen verir.) "Üzüm. Mmm."

NOT Aynı kahvaltıda on üzüm, on fırsat demektir. Kabın tamamını vermek tek fırsattır.

Yardımı azaltma basamakları

Çocuk kendiliğinden söyleyemiyorsa ona ipucu verirsiniz; ama ipucu kalıcı olursa çocuk yalnızca siz söyleyince söyler. Her gün bir basamak daha az yardımı deneyin.

Şekil 10.2 İpucu merdiveni: soldan sağa inin. Hedef her zaman en sağdaki basamaktır.

✅ SÖZCÜK ÖĞRENMEYİ KOLAYLAŞTIRIR

- Aynı sözcüğü gün içinde farklı durumlarda çok kez duymak
- Sözcüğü nesneyi tutarken, gösterirken söylemek
- Kısa konuşmak: "Ayakkabı. Ayakkabı giy."
- Sözcüğü jest ya da resimle eşlemek
- Şarkı ve tekerlemelerde son sözcüğü ona bırakmak

❌ ZORLAŞTIRIR

- "De bakayım, hadi de, söyle" diye üstelemek
- Söylemeden vermemek
- Misafirlere "gösteri" yaptırmak
- Yanlış söyleyişi düzeltip tekrar ettirmek
- Kart ve işareti "konuşsun diye" yasaklamak

🔗 OBİ-DİL BAĞLANTISI: SÖZCÜK ÖĞRETİMİ PROGRAMI

Projenin Sözcük Öğretimi Programı, günlük yaşam bağlamlarına göre düzenlenmiş **10 temel modül** içerir: Ev, Okul, Hastane, Ulaşım, Yaşam Alanları, Alışveriş, Eğlence, Dış Dünya, Eşya, Tehlike ve Önlem. Her modülde 10 hedef sözcük ve bunlara bağlı "zincir" sözcükler bulunur; toplamda yaklaşık 1.000 sözcük hedeflenir. Bu bölümdeki çekirdek pano yerleştikten sonra, çocuğunuzun en çok bulunduğu bağlamın modülünden (çoğu aile için **Ev**) devam edebilirsiniz. Program ana dili öncelikli tutar; ikinci dil karşılıklarını sonraki basamak olarak sunar.

🔍 ARAŞTIRMALAR NE DİYOR?

- Çocuğun seçtiği malzemeyle, doğal ödülle ve girişimlerin pekiştirilmesiyle yapılan öğretim, masa başı tekrar çalışmasına göre daha fazla kendiliğinden konuşma ve genelleme sağlamıştır.
- Uzman bir çalışma grubu, konuşmanın düzeyini tanımlarken ilk ölçüt olarak "en az birkaç farklı sözcüğün kendiliğinden ve iletişim amacıyla kullanılmasını" önermiştir; ezberden söylenen sözcükler bu sayıya girmez.

Koegel ve ark., 1987; Tager-Flusberg ve ark., 2009

🏠 BUGÜN EVDE DENEYİN: BEŞ SÖZCÜK LİSTESİ

Bir kâğıda çocuğunuzun en çok sevdiği beş şeyi yazın. Karşılarına “daha” ve “bitti” sözcüklerini ekleyin. Bu yedi sözcük, önümüzdeki iki haftanın bütün hedefidir. Listeyi buzdolabına asın ki evdeki herkes aynı sözcükleri kullansın.

BÖLÜM 11 · DİL ÖĞRETİMİ YÖNTEMLERİ

11 Sözcükten cümleye

3. aşama: birleştirmek, eklemek, sormak

BU BÖLÜMDE

- İki sözcüğe ne zaman geçilir?
- Birleştirme kalıpları ve cümle şeridi
- Türkçenin ekleri
- Soruları öğretme sırası
- Ekolaliyi cümleye dönüştürmek

Çocuk yaklaşık 50 farklı sözcüğü (ya da simgeyi) kendiliğinden kullanmaya ve bunların arasında eylemler de bulunmaya başladığında, iki sözcüğü birleştirmeye hazırdır.

Birleştirme kalıpları

Kalıp	Örnekler	Nerede çalışılır?
İstek + nesne	daha su · top ver · kapı aç	Yemek, oyun
Kişi + eylem	baba gel · bebek uyu · anne at	Oyun, kitap
Nesne + eylem	araba gitti · top düştü · su aktı	Rampa, banyo
Nitelik + nesne	büyük top · sıcak çorba · kırmızı araba	Giyinme, yemek
Nesne + yer	top kutuda · kedi dışarıda	Toplama, saklambaç
Ret + nesne	süt yok · uyku hayır	Seçim anları
Sahiplik	benim top · baba ayakkabı	Çamaşır, giyinme

Cümle şeridi

Kartlarla ya da cihazla iletişim kuran çocuklar için sözcükler yan yana dizilir. Konuşan çocuklarda da kullanılır: görsel sıra, cümlenin yapısını görünür kılar.

Şekil 11.1 Üç kartlı cümle şeridi. Türkçede eylem sonda yer alır: "Ben elma istiyorum." Çocuk kartları dizdikçe siz cümleyi parmağınızla izleyerek söyleyin.

Genişletme: çocuğun cümlesine bir parça eklemek

EMRE “Araba.”

BABA “Araba gidiyor!”

EMRE “Araba gidi.”

BABA “Evet, araba gidiyor. Hızlı gidiyor!”

NOT Baba hiçbir şey istemedi, düzeltmedi, soru sormadı. Yalnızca Emre’nin söylediğini bir adım uzatarak geri verdi.

Türkçenin ekleri

Türkçede anlamın büyük bölümünü ekler taşır. Çocuk “top at” dediğinde bir sonraki adım çoğu zaman yeni bir sözcük değil, bir ektir: “top**u** at”. Ekleri kural olarak anlatmayın; günlük cümlelerinizde vurgulayarak modelleyin.

Ek türü	Örnek	Doğal fırsat
Şimdiki zaman	iç**iyor**, koş**uyor**, uyu**yor**	Oyuncak bebek ve hayvanlarla oyun; kitap resimleri
Geçmiş zaman	düş**tü**, bit**ti**, git**ti**	Olan bir şeyin hemen ardından
Çoğul	araba**lar**, kuş**lar**	Bir ve çok nesneyi yan yana koyma
Sahiplik	ben**im**, sen**in**, anne**nin**	Çamaşır katlama, ayakkabı eşleme
Yönelme, bulunma, ayrılma	park**a**, ev**de**, kutu**dan**	Dışarı çıkma, oyuncak toplama
Olumsuzluk	iste**mi**yorum, gel**me**di	Seçim sunma, saklambaç

Soruları öğretme sırası

Şekil 11.2 Somuttan soyuta soru merdiveni. Önce çocuğun soruyu *yanıtlaması*, sonra kendisinin *sorması* hedeflenir. Soru sormayı öğretmek için kapalı bir kutuyu sallayın ve modelleyin: “İçinde ne var?”

Ekolaliyi cümleye dönüştürmek

Durum	Strateji
Sorunuzu tekrarlıyor **"Su ister misin?" → "Su ister misin?"**	Soruyu kısaltın ve yanıtı onun ağzından modelleyin: suyu gösterip "Su istiyorum" deyin. Ya da soruyu cümle tamamlamaya çevirin: "Ben … istiyorum."
"Ben" ile "sen"i karıştırıyor **"Seni kucağa al" (= beni al)**	Onun bakış açısından söyleyin: "Beni kucağa al." İki yetişkin varsa biri modeli çocuğun arkasından fısıldasın.
Uzun replikler söylüyor	Repliğin o andaki anlamını bulun; aynı anlamı taşıyan kısa cümleyi verin. Repliğin içindeki bir sözcüğü değiştirerek oynayın: "Hadi parka gidelim" → "Hadi *markete* gidelim."
Anlamadığında tekrarlıyor	Cümlenizi kısaltın, gösterin, resimle destekleyin. Tekrar çoğu zaman "anlamadım" demektir.

🔍 ARAŞTIRMALAR NE DİYOR?

- Anında ekolalinin ayrıntılı incelemesi, tekrarların çoğunun sıra alma, onaylama ve isteme gibi işlevler taşıdığını göstermiştir.
- Ekolaliden esnek dile geçişi belirli aşamalarla açıklayan "gestalt dil işleme" yaklaşımı son yıllarda yaygınlaşmıştır; ancak 2024'te yayımlanan eleştirel bir inceleme, bu aşamalı modelin ve ona dayanan terapi protokollerinin henüz araştırmalarla doğrulanmadığını belirtmektedir. Bu nedenle bu kitap, ekolaliyi değerli bir iletişim girişimi olarak kabul eder; ancak belirli bir aşama modeli önermez.

Prizant ve Duchan, 1981; Hutchins ve ark., 2024

🏠 BUGÜN EVDE DENEYİN: "BİR EKLE" OYUNU

Bugün çocuğunuzun söylediği her sözcüğe yalnızca bir sözcük ya da bir ek ekleyerek karşılık verin. "Kedi" → "Kedi uyuyor." "Su" → "Soğuk su." Akşam, kaç kez yapabildiğinizi sayın. Hedef, mükemmel olmak değil, alışkanlık edinmektir.

BÖLÜM 12 · DİL ÖĞRETİMİ YÖNTEMLERİ

12 Sohbet ve sosyal dil

4. aşama: dili insanlarla birlikte kullanmak

BU BÖLÜMDE

- Sohbetin beş parçası
- Duygu sözcükleri ve duygu termometresi
- Sosyal öykü yazmak
- Video modelle öğretim
- Mecaz, şaka ve deyimler

Cümle kurabilen bir çocuk için zorluk artık "ne söyleyeceği" değil, "kime, ne zaman, ne kadar ve nasıl söyleyeceği"dir. Dilin bu sosyal kurallarını çoğu çocuk kendiliğinden edinir; otizmli çocuklara ise açıkça gösterilmesi gerekir.

Sohbetin beş parçası

1 Başlatmak
Adını söylemek, selam vermek, "Biliyor musun…" demek.

2 Sıra almak
Söylemek, sonra durup dinlemek. Top gibi: at, tut.

3 Konuyu sürdürmek
Karşıdakinin söylediğiyle ilgili bir yorum ya da soru.

4 Onarmak
Anlaşılmayınca yeniden söylemek; anlamayınca sormak.

5 Bitirmek
"Görüşürüz", "Şimdi gitmem lazım."

Sırayı görünür kılmak

Sohbette sıra görünmezdir. Onu görünür yapın: elden ele geçen bir "konuşma topu" ya da mikrofon kullanın; top kimdeyse o konuşur, diğeri dinler. Akşam yemeğinde herkes günün bir iyi, bir zor anını söyler; top dolaşır. Zamanla topu kaldırın.

Sevdiği konu: engel değil, kapı

Çocuğunuz dinozorlar hakkında durmadan konuşuyorsa bu konuyu yasaklamayın; sohbet becerilerini **bu konunun içinde** çalışın. Kural koyun ve resimleyin: "Üç cümle söyle, sonra bir soru sor: 'Sen hangisini seversin?'" İlgi alanı aynı kalır, sohbet iki yönlü olur.

DENİZ	"T-Rex'in dişleri 20 santimdi. En güçlü ısırığa sahipti. Kuyruğu dengede tutardı."
ANNE	(Soru kartını gösterir.)
DENİZ	"Sen hangi dinozoru seversin?"
ANNE	"Ben uzun boyunluları severim. Onlar ne yerdi?"
NOT	Anne konuyu değiştirmedi; Deniz'in ilgisini kullanarak bir soru-yanıt turu kazandırdı.

Duygu sözcükleri

Duygusunu söyleyemeyen çocuk onu davranışıyla gösterir. Duygu sözcüklerini öfke anında değil, sakin zamanda ve önce **kendi duygularınızı** adlandırarak öğretin: "Anahtarımı bulamıyorum. Sinirlendim. Derin nefes alıyorum."

1 · Sakin
"İyiyim." Bedenim rahat.
Öğrenmeye hazır.

2 · Huzursuz
"Bir şey rahatsız ediyor."
Mola kartı, su, sessiz köşe.

3 · Gergin
"Çok fazla geldi."
Ortamdan çık, kulaklık, sıkı sarılma.

4 · Patlama
"Kendimi tutamıyorum."
Az söz, güvenli alan, bekle.

Şekil 12.1 Duygu termometresi. Buzdolabına asın; gün içinde birkaç kez "Şu an kaçtasın?" diye sorun ve kendinizinkini de söyleyin. Her basamakta ne yapılacağını birlikte belirleyin.

Sıra: önce **mutlu, üzgün, kızgın, korkmuş**; sonra **şaşkın, yorgun, heyecanlı, sıkılmış**; en son **hayal kırıklığı, utanma, kıskanma, gurur**. Her duyguyu bir nedene bağlayın: "Üzgün, *çünkü* balonu patladı."

Sosyal öykü

Sosyal öykü, çocuğun zorlandığı bir durumu onun bakış açısından, kısa cümleler ve resimlerle anlatan kişiye özel bir metindir. Ne olacağını, başkalarının ne hissedeceğini ve çocuğun ne yapabileceğini söyler.

1. Bazen saçlarım uzar. Saçlarım uzayınca berbere giderim.

2. Berberde büyük bir koltuğa otururum. Berber bana önlük takar.

3. Makine ses çıkarır. Bu ses beni rahatsız edebilir. Kulaklığımı takabilirim.

4. Saçım bitince annem mutlu olur. Sonra parka gideriz.

Şekil 12.2 Dört sayfalık örnek öykü: "Berbere gidiyorum." Resim yerine çocuğunuzun ve gideceğiniz yerin gerçek fotoğraflarını kullanmak daha etkilidir.

İYİ BİR SOSYAL ÖYKÜ

- "Ben" diliyle ve şimdiki/geniş zamanla yazılır
- Olumlu cümle kurar: ne *yapacağını* söyler
- Her sayfada bir–iki cümle ve bir resim vardır
- Olaydan önce, sakin zamanda, birkaç gün üst üste okunur

KAÇINILACAKLAR

- "Bağırmayacağım, vurmayacağım" gibi yasak listeleri
- "Her zaman", "asla" gibi kesin sözler
- Ceza olarak okutmak
- Tek bir öyküye birden çok konu sığdırmak

Video modelle öğretim

Çocuk, hedef becerinin doğru yapıldığı kısa bir videoyu izler, sonra aynısını dener. Otizmli çocukların çoğu ekrana dikkatle baktığı için bu yöntem güçlü bir araçtır.

1 Beceriyi seçin
Tek ve kısa: "Arkadaşına 'oynayalım mı?' demek."

2 Çekin
Kardeş, akran ya da siz yapın. 30–60 saniye; arka plan sade.

3 İzletin
Uygulamadan hemen önce, bir-iki kez. Yorum yapmadan.

4 Denetin
Aynı ortamda, aynı malzemeyle hemen denesin.

5 Yineleyin
Birkaç gün üst üste; sonra videoyu çekin, beceri kalsın.

Mecaz, şaka ve deyimler

"Kafayı yedim", "gözüm üstünde", "bir dakika bekle" gibi sözleri otizmli çocuklar çoğunlukla sözlük anlamıyla alır. Türkçe deyim bakımından çok zengindir; bu, ayrıca çalışılması gereken bir alandır.

- Yönerge verirken düz konuşun: "Etekleri zil çalıyor" değil, "Çok seviniyor."
- Deyimleri tek tek öğretin: bir deftere deyimi, komik sözlük anlamının resmini ve gerçek anlamını yazın.
- Şaka yaptığınızı belli edin: "Şaka yapıyorum!" Zamanla yüz ifadesi ve ses tonundan anlamayı gösterin.
- İğneleme ve imayı açıklayın: "'Ne güzel dağıtmışsın' dedim ama aslında toplamanı istiyorum."

ARAŞTIRMALAR NE DİYOR?

- Video modelle öğretim üzerine 23 çalışmalık bir meta-analiz, yöntemin sosyal iletişim ve günlük yaşam becerilerinde etkili olduğunu ve kazanımların korunup genellendiğini göstermiştir.
- Sosyal öyküler ve video modelle öğretim, NCAEP raporundaki kanıta dayalı uygulamalar arasındadır.
- Grup hâlinde sosyal beceri eğitimi üzerine bir meta-analiz, okul çağı çocukları ve ergenlerde orta düzeyde olumlu etki bulmuştur; en belirgin kazanım sosyal bilgidedir. Bu yüzden öğrenilenlerin gerçek ortamlarda, akranlarla denenmesi önemlidir.

Bellini ve Akullian, 2007; Steinbrenner ve ark., 2020; Gates ve ark., 2017; Gray ve Garand, 1993

BUGÜN EVDE DENEYİN: GÜNÜN İKİ ANI

Bu akşam yemeğinde bir kaşığı "konuşma kaşığı" ilan edin. Kaşık kimdeyse günün bir güzel anını anlatır; diğerleri dinler ve **bir soru** sorar. Önce siz başlayın. Çocuğunuz anlatamıyorsa gün içinde çektiğiniz bir fotoğrafı gösterip birlikte anlatın.

13 Alternatif ve destekleyici iletişim

Konuşmanın yerine değil, yanına

BU BÖLÜMDE

- ADİ nedir, kimler için?
- "Konuşmayı engeller mi?" sorusunun yanıtı
- Yardımsız, düşük ve yüksek teknolojili araçlar
- Hangi araç? Karar yolu
- Evde başarılı kullanımın altı kuralı

Alternatif ve destekleyici iletişim (ADİ), konuşmanın yetmediği durumlarda iletişimi sağlayan bütün yolların ortak adıdır: jestler, işaretler, resim kartları, iletişim panoları ve konuşma üreten cihazlar.

ADİ yalnızca hiç konuşmayan çocuklar için değildir. Birkaç sözcüğü olan ama derdini anlatamayan, konuşması anlaşılmayan ya da stres altında konuşamayan çocuklar da yararlanır.

⚠️ **EN SIK SORULAN SORU: "KART YA DA CİHAZ KULLANIRSA KONUŞMAYA ÜŞENİR Mİ?"**

Hayır. Bu konudaki araştırmalar aynı yönü göstermektedir: ADİ konuşma gelişimini engellemez; çocukların çoğunda konuşma üretimi küçük ama gerçek ölçüde artar. İletişim kurabildiğini gören çocuk daha çok iletişim kurmak ister; cihazdan her seferinde aynı sözcüğü duymak da bir konuşma modelidir. ADİ'ye başlamak için "önce şu becerileri kazansın" diye beklemek gerekmez.

Üç tür ADİ

✨

Yardımsız

Jest, mimik, işaret. Araç gerekmez, her yerde kullanılır.

Sınırı: karşıdaki kişinin işareti bilmesi gerekir; ince el becerisi ister.

Düşük teknoloji

Nesne, fotoğraf, resim kartı, iletişim panosu, PECS defteri. Ucuz, dayanıklı, pili bitmez.

Sınırı: ses yoktur; sözcük sayısı arttıkça taşıması zorlaşır.

Yüksek teknoloji

Konuşma üreten cihaz ya da tablet uygulaması. Simgeye dokununca sözcüğü söyler; binlerce sözcük taşır.

Sınırı: maliyet, şarj, kırılma; ekranın başka amaçla kullanılma isteği.

Bunlar birbirinin rakibi değildir. Çoğu çocuk **birkaçını birlikte** kullanır: banyoda işaret, mutfakta pano, okulda cihaz.

Resim değiş tokuşu (PECS) kısaca

Resim Değiş Tokuşuna Dayalı İletişim Sistemi'nde çocuk, istediği şeyin resmini yetişkine **verir** ve karşılığında o şeyi alır. Böylece iletişimi kendisi başlatmayı öğrenir. Sistem altı evrede ilerler: kartı vermek, uzaktaki kişiye götürmek, kartlar arasından seçmek, "istiyorum" şeridiyle cümle kurmak, "Ne istiyorsun?" sorusunu yanıtlamak ve yorum yapmak. İlk evrelerde iki yetişkin gerekir ve eğitimli bir uzmanın rehberliği önerilir. Evrelerin resimli anlatımı "Birlikte Konuşuyoruz" kitabındadır.

Hangi araçla başlamalı?

1 · Çocuğum resim ya da fotoğrafın gerçek nesneyi gösterdiğini anlıyor mu?

- **Hayır** — Gerçek nesnelerle ve nesne parçalarıyla başlayın (bardak = su). Aynı anda fotoğraf–nesne eşlemesi çalışın.
- **Evet** — 2. soruya geçin.

2 · İletişimi kendisi başlatıyor mu, yoksa hep sizin sormanızı mı bekliyor?

- **Bekliyor** — Kartı ya da nesneyi *vermeyi* öğreten değiş tokuş temelli bir sistem iyi bir başlangıçtır.
- **Başlatıyor** — 3. soruya geçin.

3 · Ekrandaki simgeye parmağıyla isabetli dokunabiliyor ve cihazı taşıyabiliyor mu?

- **Hayır** — İletişim panosu ya da kart defteri; büyük tuşlu tek mesajlı ses düğmeleri.
- **Evet** — Konuşma üreten cihaz ya da uygulama değerlendirilebilir (bkz. Bölüm 14). Yedek olarak bir kâğıt pano mutlaka bulunsun.

Bu karar yolu bir ön fikir verir; aracın ve sözcük düzeninin seçimi dil ve konuşma terapisti ya da özel eğitim uzmanıyla birlikte yapılmalıdır.

Evde başarılı kullanımın altı kuralı

1

Her zaman ulaşılabilir

Pano dolapta, cihaz çantada duruyorsa kullanılmaz. Çocuğun sesi neredeyse aracı da oradadır.

2

Siz de kullanın

Onunla konuşurken siz de simgelere dokunun: "*Daha* süt ister misin?" Çocuk aracı, sizi izleyerek öğrenir.

3

Sınav yapmayın

"Göster bakayım elma hangisi?" demeyin. Gerçek ihtiyaç anlarında kullanın.

4

Yalnızca istek değil

"Bitti", "hayır", "yardım", "bak", "seviyorum" gibi sözcükler de panoda olsun.

5

Her girişime karşılık

Yanlışlıkla dokunmuş olsa bile anlamlıymış gibi karşılık verin: "Top mu dedin? İşte top!"

6

Konuşmayı bırakmayın

Araçla birlikte hep konuşun. Çocuğun ses ve sözcük girişimlerini de aynı sevinçle karşılayın.

🔍 ARAŞTIRMALAR NE DİYOR?

- Otizmli çocuklarda ADİ'nin konuşmaya etkisini inceleyen sistematik derleme, **hiçbir çalışmada konuşma üretiminde azalma bulmamış**, çoğunda küçük artışlar saptamıştır. Gelişimsel yetersizliği olan bireylerle yapılan daha önceki bir derlemede de en güçlü yönteme sahip olguların %89'unda konuşmada artış, hiçbirinde azalma görülmüştür.
- 5–8 yaşında, çok az konuşan 61 otizmli çocukla yapılan bir çalışmada, oyun temelli doğal öğretime **baştan itibaren konuşma üreten cihaz eklenen** grup, yalnızca sözel öğretim alan gruba göre daha fazla kendiliğinden iletişimsel söz, yeni sözcük ve yorum üretmiştir.
- PECS üzerine bir meta-analiz, sistemin iletişimi artırmada umut verici olduğunu, konuşmaya etkisinin ise daha küçük ve değişken olduğunu bildirmiştir.

Schlosser ve Wendt, 2008; Millar ve ark., 2006; Kasari ve ark., 2014; Flippin ve ark., 2010; Bondy ve Frost, 1994

🏠 BUGÜN EVDE DENEYİN: MUTFAK PANOSU

Ek C'deki kartlardan "daha", "bitti", "su", "yemek" kartlarını kesin; çocuğunuzun en sevdiği iki yiyeceğin fotoğrafını ekleyin. Altısını bir kartona yapıştırıp yemek masasının yanına, çocuğun uzanabileceği yüksekliğe asın. Bir hafta boyunca her öğünde, siz konuşurken bu resimlere dokunun. Çocuğunuzdan hiçbir şey istemeyin; yalnızca gösterin.

14 OBİ-DİL cihazı ve dijital araçlar

Ekranı birlikte kullanmak

BU BÖLÜMDE

- OBİ-DİL cihazı ve uygulaması ne sunar?
- Bir oturum nasıl yürütülür?
- Ekrandaki sözcüğü gerçek hayata taşımak
- Günlük kullanım planı
- Sağlıklı ekran alışkanlıkları

OBİ-DİL projesi, otizmli bireylerin dil edinimini desteklemek üzere bir cihaz ve ona bağlı dijital içerikler geliştirmektedir. İçerik, projenin Sözcük Öğretimi Programı'ndaki bağlam temelli modüllere dayanır ve ana dili önceler.

[Görsel yeri: OBİ-DİL cihazının fotoğrafı ve parçalarının adları]

Bu alan, cihazın nihai görseli proje ekibinden alındığında doldurulacaktır.

Cihaz ve uygulama ne sunar?

Görsel + ses
Her sözcük resmiyle ve seslendirmesiyle birlikte sunulur.

Bağlam modülleri
Ev, okul, hastane, ulaşım gibi günlük yaşam alanlarına göre düzenlenmiş sözcükler.

Uyarlanabilirlik
İçerik çocuğun düzeyine ve ilgisine göre kolaylaştırılıp zorlaştırılabilir.

Destekleyici iletişim
Simgeye dokunarak sesli mesaj üretme özelliği.

Cihazın düğmeleri, menüleri ve kurulumu için cihazla birlikte verilen kullanım kılavuzuna bakınız. Bu bölüm, cihazın *evde nasıl bir alışkanlıkla* kullanılacağını anlatır.

[Görsel yeri: Uygulama ekran görüntüleri – ana menü, modül ekranı, sözcük ekranı]

Ekran görüntüleri yazılım ekibinden alındığında, altlarına adım adım açıklamalarla eklenecektir.

Altın kural: ekran, sizin yerinize değil sizinle birlikte

Çocuk dili ekrandan değil, **ekranı kendisiyle birlikte kullanan insandan** öğrenir. Cihazı çocuğun eline verip odadan çıkmak, onu bir dil aracından bir oyalama aracına dönüştürür. Sekizinci bölümdeki altı ilke burada da geçerlidir: yüz yüze oturun, bekleyin, onun seçtiğini izleyin, bir üst basamağı modelleyin.

Bir oturumun üç bölümü

1

Önce · 2 dakika

Bugünün 3–5 sözcüğünü seçin. Bu sözcüklerin **gerçek nesnelerini** yanınıza alın: bardak, kaşık, top.

2

Sırasında · 10 dakika

Yan yana değil, çapraz oturun. Çocuk simgeye dokunsun; cihaz söylesin; siz gerçek nesneyi gösterip yineleyin: "Bardak!"

3

Sonra · gün boyu

Cihazı kapatın. Aynı sözcükleri mutfakta, banyoda, parkta en az üçer kez kullanın.

Ekrandan hayata köprü

Modül	Cihazda	Ardından gerçek hayatta
Ev	"Kapı", "oda", "banyo" sözcüklerini dinler, resimlerine dokunur.	Evi birlikte gezin; her kapıda durup "Kapı. Aç!" deyin. Odaların kapısına sözcük kartı asın.
Alışveriş · meyveler	"Elma", "muz", "üzüm" simgelerini seçer.	Manavda aynı meyveleri ona seçtirin; evde yıkarken, keserken adlarını söyleyin.
Ulaşım	"Otobüs", "durak", "bilet" sözcüklerini görür.	Durakta beklerken otobüsü gösterin; kartı ona okutun.
Tehlike ve önlem	"Dur", "sıcak", "yardım" sözcüklerini dinler.	Kaldırımda "Dur!" oyunu; ocağın yanında "Sıcak!" Güvenlik sözcüklerini sakin zamanda çalışın.

Günlük kullanım planı

Zaman	Süre	Ne yapılır?
Sabah	10 dk	Günün 3–5 sözcüğü tanıtılır. Aynı sözcükler kahvaltıda gerçek nesnelerle yinelenir.
Öğleden sonra	10–15 dk	Aynı sözcükler tekrar; dünün sözcüklerinden iki tanesi eklenir. Çocuk seçsin, siz yorumlayın.
Akşam	10 dk	Günün sözcükleriyle kısa bir oyun ya da kitap. Yatmadan en az bir saat önce ekran kapanır.
Gün boyu	–	Cihaz iletişim aracı olarak kullanılıyorsa (simgeyle isteme, reddetme) **süre sınırı uygulanmaz**; bu, çocuğun sesidir.

Projenin akademik rehberi, aile eşliğinde günlük toplam 40 dakikaya kadar kullanım öneren araştırmalara atıf yapar. Küçük çocuklarda bu süreyi 10–15 dakikalık parçalara bölün ve çocuğunuzun ilgisi dağıldığında oturumu bitirin.

✅ SAĞLIKLI KULLANIM

- Her oturumda yanında bir yetişkin
- Az sözcük, çok tekrar
- Aynı sözcükler gün içinde gerçek nesnelerle
- Belirli yer ve saat; bitişi zamanlayıcıyla
- İlerleme haftada bir not edilir

❌ KAÇINILACAKLAR

- Cihazı ödül ya da susturucu olarak kullanmak
- Yemekte ve yatakta ekran
- Bir oturumda onlarca yeni sözcük
- "Hangisi elma? Göster!" diye sınamak
- Aynı cihazda oyun ve video uygulamaları

🔍 ARAŞTIRMALAR NE DİYOR?

Teknoloji destekli öğretim ve müdahale, NCAEP raporundaki kanıta dayalı uygulamalar arasındadır. Ancak etkiyi yaratan cihazın kendisi değil, onun bir yetişkinle, doğal etkileşim içinde ve belirli hedeflerle kullanılmasıdır: konuşma üreten cihazın yararını gösteren çalışmada cihaz, oyun temelli ve yüz yüze bir öğretim programının *içinde* kullanılmıştır. Amerikan Pediatri Akademisi de küçük çocuklarda ekranın yetişkinle birlikte kullanılmasını önerir.

Steinbrenner ve ark., 2020; Kasari ve ark., 2014; AAP, 2016

Cihaz kullanımı kontrol listesi

- [ ] Bugünün sözcüklerini önceden seçtim
- [ ] Gerçek nesneleri yanıma aldım
- [ ] Çocuğumun karşısında oturdum
- [ ] Dokunduktan sonra bekledim, yorum yaptım
- [ ] Oturumu ilgisi sürerken bitirdim
- [ ] Sözcükleri gün içinde üç ayrı yerde kullandım

BÖLÜM 15 · DİL ÖĞRETİMİ YÖNTEMLERİ

15 İki dilli aileler

Ana dilinizi bırakmayın

BU BÖLÜMDE

- İki dil otizmli çocuğa zarar verir mi?
- Ana dilinin korunması neden önemli?
- Evde iki dili düzenlemenin yolları
- Okul ve uzmanlarla konuşmak

Belçika'da, Fransa'da, Almanya'da yaşayan ya da evde Türkçenin yanında başka bir dil konuşan pek çok aileye aynı öğüt verilir: "Çocuğun kafası karışmasın, evde yalnızca okulun dilini konuşun." Bu öğüt iyi niyetlidir ama araştırmalarla desteklenmemektedir.

ARAŞTIRMALAR NE DİYOR?

- İki dilli ve tek dilli ortamlarda büyüyen otizmli çocukları karşılaştıran çalışmalar, **dil düzeyinde iki dillilik aleyhine bir fark bulmamıştır**: sözcük dağarcığı, ilk sözcük ve ilk cümle yaşı benzerdir.
- Bu alandaki çalışmaları toplayan sistematik derlemeler aynı sonuca varmıştır: iki dilliliğin otizmli çocukların dil gelişimine zarar verdiğine dair kanıt yoktur.
- Bazı çalışmalar iki dilli otizmli çocuklarda görevler arasında geçiş yapma gibi alanlarda küçük üstünlükler bildirmiştir.

Hambly ve Fombonne, 2012; Petersen ve ark., 2012; Drysdale ve ark., 2015; Uljarević ve ark., 2016; Gonzalez-Barrero ve Nadig, 2019

Ana dilini bırakmanın bedeli

İlişki
İnsan en sıcak, en doğal, en zengin biçimde ana dilinde konuşur. Ninni, şaka, teselli ana dilinde gelir.

Dil girdisinin niteliği
İyi bilmediğiniz bir dilde daha az, daha kısa ve daha yanlış konuşursunuz. Çocuk daha yoksul bir model alır.

Aile ve kimlik
Büyükanne, kuzenler, bayram sofrası. Ana dilini bilmeyen çocuk, en çok desteğe ihtiyaç duyduğu çevrenin dışında kalır.

Evde iki dili düzenlemek

Yol	Nasıl işler?	Kime uygun?
Evde ana dili, dışarıda toplum dili	Evde herkes Türkçe konuşur; okul, kreş ve terapide toplumun dili kullanılır.	Anne ve babanın ana dili aynı olan aileler. En yaygın ve en kolay düzen.
Bir kişi, bir dil	Her ebeveyn çocukla kendi ana dilinde konuşur.	Anne ve babanın ana dili farklı olan aileler.
Etkinliğe göre dil	Akşam kitabı bir dilde, hafta sonu kahvaltısı öbür dilde.	İki dili de rahat konuşan aileler.

Hangi düzeni seçerseniz seçin, belirleyici olan dil sayısı değil, her dilde çocuğun aldığı **nitelikli ve bol etkileşimdir**.

ÖNERİLER

- Çocukla en rahat konuştuğunuz dilde konuşun
- İlk sözcük hedeflerini önce ana dilinde belirleyin; okulda öbür dildeki karşılıkları çalışılsın
- Görsel kartlara sözcüğü iki dilde yazın
- İletişim cihazında iki dil seçeneği varsa ikisini de kurun
- Ana dilinde kitap, şarkı, tekerleme bulundurun
- Büyükanne ve büyükbabayla görüntülü konuşmaları sürdürün

KAÇINILACAKLAR

- Rahat konuşamadığınız bir dile zorla geçmek
- Çocuk bir dilde yanıt verdiğinde "öbür dilde söyle" diye üstelemek
- İki dilin toplam sözcük sayısı yerine tek dildeki sözcükleri saymak
- Dil gecikmesini iki dilliliğe bağlayıp değerlendirmeyi ertelemek

Okul ve uzmanlarla konuşurken

- **Değerlendirme iki dilde yapılmalıdır.** Çocuğun bildiği sözcükler iki dile dağılmıştır; yalnızca okul dilinde yapılan test onu olduğundan geri gösterir. Gerekirse tercüman isteyin ve evde kullandığı sözcüklerin listesini götürün.
- Uzmanınız evde dil değiştirmenizi önerirse, bu önerinin dayandığı araştırmayı nazikçe sorun ve bu bölümdeki kaynakları paylaşın.
- Terapide öğretilen stratejileri (bekleme, genişletme, seçenek sunma) evde **kendi dilinizde** uygulayın; stratejiler dile bağlı değildir.
- Okuldaki hedef sözcüklerin listesini isteyin; aynı kavramları evde ana dilinizde çalışın.

OBİ-DİL BAĞLANTISI

Sözcük Öğretimi Programı'nın birinci amacı çocuğu ana dilinde geliştirmek, ikinci amacı hazır olduğunda ikinci dil edinimine katkı sunmaktır. Her "hedef sözcük" için bir "ikincil hedef sözcük" (öbür dildeki karşılığı) tanımlanmıştır. Yurt dışında yaşayan aileler bu yapıyı Türkçe–Fransızca ya da Türkçe–Felemenkçe çiftleri için kullanabilir.

KISIM 4

Günlük hayatta uygulama

Dil, masa başında değil hayatın içinde yerleşir. Bu kısım; sofrayı, banyoyu, parkı ve kitabı birer dil ortamına çevirir, zor anlarda ve yorgun günlerde size eşlik eder.

16 Rutinler dil dersidir

17 Oyun ve kitap

18 Zorlayıcı davranışlar

19 Aile olarak ayakta kalmak

BÖLÜM 16 · GÜNLÜK HAYATTA UYGULAMA

16 Rutinler dil dersidir

Zaten yaptığınız işlerin içine dil yerleştirmek

BU BÖLÜMDE

- Rutin neden en iyi öğretmendir?
- Bir rutini dil ortamına çevirmenin dört adımı
- Altı rutin kartı: kahvaltı, banyo, giyinme, market, park, uyku
- Her aşama için hedef sözcükler

Günde yirmi dakika "çalışma saati" ayırmak zordur; ama çocuğunuzu her gün giydiriyor, yediriyor, yıkıyor ve yatırıyorsunuz. Bu işler her gün, aynı sırayla, aynı nesnelerle yinelenir. Dil öğrenmek için bundan iyi bir ortam yoktur.

Tekrar
Günde üç öğün, yılda bin sofra. Aynı sözcüğü duymak için bin fırsat.

Öngörülebilirlik
Sırayı bilen çocuk kaygısızdır; dikkatini sözcüklere verebilir ve sıradaki adımı söyleyebilir.

Anlam
"Su" sözcüğü en iyi, susamışken ve bardak elindeyken öğrenilir.

Bir rutini dil ortamına çevirmenin dört adımı

1. **Sabitleyin**
Rutini her gün aynı sırayla yapın ve her adımda **aynı kısa sözü** söyleyin.

2. **Durun**
Birkaç gün sonra tanıdık bir adımda durup bekleyin. Sözü ya da hareketi o tamamlasın.

3. **Rol verin**
Bir işi ona bırakın: havluyu getirsin, kaşıkları dağıtsın, düğmeye bassın.

4. **Şaşırtın**
Arada bir küçük bir "hata" yapın: çorabı eline giydirin. İtiraz etmesi için fırsat.

BUGÜN EVDE DENEYİN: TEK RUTİN, BEŞ SÖZ

Altı rutinden yalnızca birini seçin. O rutinin beş adımını ve her adımda söyleyeceğiniz **tek kısa sözü** bir kâğıda yazıp rutinin yapıldığı yere asın (ör. banyo aynasına). İki hafta boyunca her gün aynı sözleri kullanın. İkinci haftada, üçüncü adımda durup bekleyin.

Altı rutin kartı

Her kartta, çocuğunuzun aşamasına göre ne söyleyeceğiniz ve ondan ne bekleyebileceğiniz yazılıdır. Kendi aşamanızın satırını izleyin.

🍽️ Kahvaltı ve yemek

Aşama	Siz ne yaparsınız?	Çocuktan beklenen
1	Yiyeceği azar azar verin; her lokmadan önce bekleyin. “Mmm! Ham!”	Bakış, uzanma, ses
2	İki seçenek gösterin: “Peynir mi, zeytin mi?” Tek sözcük modelleyin: “Daha.” “Ekmek.”	İşaret, kart ya da tek sözcük
3	Genişletin: “Sıcak çay.” “Ekmeği kes.” “Bardak düştü!”	İki–üç sözcüklü istek ve yorum
4	Sofrayı birlikte kurun, sohbet edin: “Bugün okulda ne yedin? Kim yanında oturdu?”	Olay anlatma, soru sorma

Sözcükler: su, süt, ekmek, daha, bitti, sıcak, soğuk, kaşık, tabak, ye, iç, kes, dök, doydum

🛁 Banyo

Aşama	Siz ne yaparsınız?	Çocuktan beklenen
1	Suyu dökmeden önce: “Hazır… dikkat…” Bekleyin. Köpüğü üfleyin, durun.	Beklentiyle bakma, “devam” işareti
2	Beden bölümlerini yıkarken adlandırın: “Ayak. El. Göbek.” Oyuncakları tek tek verin.	Gösterme, “su”, “köpük”, “ördek”
3	“Ördek yüzüyor.” “Saçını yıka.” “Su sıcak mı, soğuk mu?”	Eylem + nesne cümleleri
4	Sırayı ona sordurun: “Şimdi ne yapacağız? Sonra?” Batan–yüzen deneyi yapın.	Sıralama, tahmin, neden

Sözcükler: su, köpük, sabun, havlu, ıslak, kuru, sıcak, yıka, dök, çık, üşüdüm, bitti

Giyinme

Aşama	Siz ne yaparsınız?	Çocuktan beklenen
1	Kazağı başından geçirirken: "Ceee!" Her seferinde aynı oyun.	Gülme, bakış, kolunu uzatma
2	İki giysi tutun: "Kırmızı mı, mavi mi?" Giydirirken adlandırın: "Çorap. Ayakkabı."	Seçme, giysi adı
3	"Kolunu sok." "Babanın ayakkabısı büyük." Çorabı eline giydirin, bekleyin.	"Hayır, ayağa!"; sahiplik
4	"Dışarısı yağmurlu. Ne giymeliyiz? Neden?"	Gerekçe, planlama

Sözcükler: giy, çıkar, çek, çorap, ayakkabı, mont, şapka, düğme, fermuar, benim, senin, büyük, küçük

Market

Aşama	Siz ne yaparsınız?	Çocuktan beklenen
1	Kısa tutun. Ürünü sepete atmadan önce gösterin: "Elma!" Sepete atmayı ona bırakın.	Bakma, tutma, atma
2	3 resimli alışveriş listesi verin. Ürünü bulunca: "Süt! Bulduk!"	Resmi ürünle eşleme, adlandırma
3	"İki muz al." "Süt nerede?" "Büyük olanı ver."	Yönerge izleme, yer bildirme
4	Kasada "Merhaba" ve "Teşekkürler" demeyi önceden prova edin. Listeyi o okusun.	Yabancıyla kısa sosyal söz

Sözcükler: al, koy, bul, sepet, liste, para, kasa, ağır, çok, az, merhaba, teşekkürler · **Hazırlık:** gitmeden önce önce-sonra kartı; sessiz saatleri seçin; kulaklık yanınızda olsun.

Park

Aşama	Siz ne yaparsınız?	Çocuktan beklenen
1	Salıncağı önden itin; tutup durdurun, yüzüne bakın, bekleyin.	"Devam" için bakış, kıpırtı, ses
2	"Salla!" "Dur!" "Kay!" Kaydırağın başında: "Hazır… dikkat…"	"Git!", "salla", "daha"
3	"Hızlı mı, yavaş mı?" "Ali kayıyor." "Yukarı çık, aşağı kay."	Zıt kavramlar, başkasını anlatma
4	Başka bir çocuğa yaklaşmayı prova edin: "Sıra bende mi?" "Birlikte oynayalım mı?"	Akranla iletişim başlatma

Sözcükler: salla, kay, tırman, koş, dur, hızlı, yavaş, yukarı, aşağı, sıra, kum, top · **Ayrılırken:** beş dakika önce haber verin, zamanlayıcı kullanın, "son üç kayış" sayın.

Uyku öncesi

Aşama	Siz ne yaparsınız?	Çocuktan beklenen
1	Her gece aynı ninni; son sözcükten önce durun. Işığı birlikte kapatın: "Işık… pat!"	Sakinleşme, bakış, ses
2	Oyuncaklara tek tek "İyi geceler ayı. İyi geceler araba."	El sallama, "bay bay", nesne adı
3	Resimli kitapta: "Kedi uyuyor." "Ay nerede?"	Resmi anlatma, basit soruya yanıt
4	"Bugün en çok neyi sevdin? Yarın ne yapacağız?"	Geçmişi ve geleceği anlatma

Sözcükler: pijama, diş, kitap, yatak, yorgan, ışık, karanlık, uyu, öp, sarıl, iyi geceler, yarın

ARAŞTIRMALAR NE DİYOR?

Dünya Sağlık Örgütü'nün 2–9 yaş arası gelişimsel güçlüğü olan çocukların aileleri için geliştirdiği Bakımveren Becerileri Eğitimi, bütünüyle bu düşünceye dayanır: ailelere, çocuğun iletişimini ve katılımını **günlük ev rutinleri ve oyun** içinde destekleme becerileri kazandırılır. Program dokuz grup oturumu ve üç ev ziyaretinden oluşur ve uzman olmayan kişilerce de uygulanabilecek biçimde tasarlanmıştır.

WHO, 2022; Salomone ve ark., 2019

BÖLÜM 17 · GÜNLÜK HAYATTA UYGULAMA

17 Oyun ve kitap

Çocuğun işi oyundur; dilin evi de

BU BÖLÜMDE

- Oyunun beş basamağı
- Her basamak için oyuncak ve sözcük
- Oyuna nasıl katılınır?
- Kitabı "okumak" değil "konuşmak"
- Şarkı ve tekerlemeler

Oyun ile dil birlikte gelişir. Bir küpü telefon gibi kulağına götüren çocuk, bir şeyin başka bir şeyin *yerine* geçebileceğini anlamıştır; sözcük de tam olarak budur. Oyun basamağını bir adım yükseltmek, dili de yukarı çeker.

Oyunun beş basamağı

Basamak	Nasıl görünür?	Oyuncak önerisi	Modellenecek dil
1 · Keşif	Ağzına götürür, sallar, vurur, döndürür, sıralar.	Çıngırak, top, su ve kum, baloncuk	Sesler ve tek sözcük: "Bum!", "Döndü!"
2 · Neden-sonuç	Düğmeye basar, kutudan çıkarır, kuleyi devirir.	Bas-çık oyuncaklar, küpler, rampa ve araba	"Bas", "aç", "git", "düştü", "daha"
3 · İşlevsel	Nesneyi amacına uygun kullanır: tarağı saçına, bardağı ağzına götürür.	Oyuncak mutfak seti, telefon, tarak, bebek	"Bebek içiyor", "Alo!", "Saç tara"
4 · -mış gibi	Boş tabaktan yer; küpü araba yapar; bebeği uyutur.	Bebek, hayvanlar, doktor seti, kutular	"Bebek acıkmış", "Şşşt, uyuyor", "Doktor geldi"
5 · Rol ve kural	Rol paylaşır (doktor–hasta); kurallı oyun oynar.	Kostümler, market oyunu, kutu oyunları	"Sen hasta ol", "Sıra kimde?", "Ben kazandım"

Çocuğunuzun en çok yaptığı oyun türünü bulun; oyunu orada başlatın ve bir üst basamaktan **tek bir hareket** modelleyin. Arabaları sıraya dizen çocuğun (basamak 1) yanına oturup siz de dizin; sonra bir arabayı rampadan bırakın (basamak 2).

Oyuna katılmanın yolu

1 İzleyin
Bir dakika yalnızca bakın. Ne yapıyor, neye bakıyor?

2 Katılın
Aynı oyuncaktan alıp aynısını yapın. Oyunu ele geçirmeyin.

3 Adlandırın
Yaptığını ve yaptığınızı kısa sözlerle anlatın.

4 Ekleyin
Tek bir yeni hareket ve tek bir yeni sözcük.

5 Bekleyin
Dener mi? Denerse sevinin; denemezse onun oyununa dönün.

⚠ **YİNELEYEN OYUN "YANLIŞ" OYUN DEĞİLDİR**

Dizmek, döndürmek, açıp kapamak çocuğu sakinleştirir ve ona keyif verir. Bu oyunları yasaklamak yerine içine girin: sıranın sonuna siz de bir araba ekleyin, sırayla ekleyin, "Bir tane daha!" deyin. Yineleyen oyun, etkileşime açılan bir kapı olabilir.

Kitap: okumak değil, konuşmak

Kitabı baştan sona okumanız gerekmez. Amaç metni bitirmek değil, resimler üzerine **karşılıklı konuşmaktır**. Çocuk sayfaları kendisi çevirsin; aynı kitabı yüzüncü kez istiyorsa okuyun, tanıdık metin onun söz almasını kolaylaştırır.

Kitap seçimi

1. AŞAMA
Kalın karton sayfalı, her sayfada tek büyük resim; dokun-hisset ve kapaklı kitaplar.

2. AŞAMA
Günlük nesne ve hayvan resimleri; yinelenen tek cümleli kitaplar.

3. AŞAMA
Basit olay örgüsü, yinelenen kalıplar, tahmin edilebilir son.

4. AŞAMA
Duyguların ve nedenlerin geçtiği öyküler; masallar; ilgi alanına uygun bilgi kitapları.

Dört hamle: Dur – Göster – Bekle – Genişlet

DUR	Baba sayfayı çevirir, okumadan durur.
GÖSTER	Resimdeki köpeği gösterir: "Aaa, bak!"
BEKLE	Beşe kadar sayar.
ZEYNEP	"Hav hav."
GENİŞLET	"Evet, köpek! Köpek koşuyor." (Sayfayı Zeynep çevirir.)

Aşama	Kitapla ne yapılır?
1	Resimleri gösterin, hayvan sesleri çıkarın, kapakları açtırın. Sayfa çevirmek bile katılımdır.
2	"Bu ne?" yerine gösterip bekleyin. Adlandırdığında genişletin. "Kedi nerede?" diye gösterterek sorun.
3	Yinelenen cümlede durun, o tamamlasın. "Ne yapıyor?" sorun. Resmi kendi yaşamına bağlayın: "Senin de kırmızı çizmen var."
4	"Sence şimdi ne olacak?" "Neden üzüldü?" Kitap bitince o size anlatsın; kuklalarla canlandırın.

Şarkı, tekerleme, parmak oyunu

Ezgi ve ritim sözcükleri akılda tutmayı kolaylaştırır. Hareketli şarkılar taklidi, tekerlemeler ses farkındalığını destekler.

- **Boşluk bırakın:** Tanıdık şarkıda son sözcükten önce durun: "Küçük kurbağa, küçük kurbağa, kuyruğun…" Bekleyin.

- **Hareket ekleyin:** Her dizeye bir hareket; önce hareketi, sonra sözü taklit eder.
- **Yavaşlatın:** Normalden yavaş söyleyin; sözcükler ayırt edilsin.
- **Seçtirin:** İki şarkının resmini gösterin; hangisini istediğini seçsin.
- **Uyarlayın:** Şarkının sözünü günlük işe göre değiştirin: "Elleri yıkarız, yıkarız, yıkarız…"

🔍 ARAŞTIRMALAR NE DİYOR?

- Sembolik oyun hedefli program alan otizmli çocuklarda, bir yıl sonra dil gelişimi karşılaştırma grubuna göre daha hızlı olmuştur.
- Yetişkinin okumak yerine soru sorup çocuğun yanıtını genişlettiği "etkileşimli kitap okuma", tipik gelişen küçük çocuklarda dört haftada ifade edici dilde belirgin kazanım sağlamıştır. Yöntemin otizmli okul öncesi çocuklara uyarlanmış biçimi, çocukların kitap sırasındaki sözel katılımını ve sözcük bilgisini artırmıştır.

Kasari ve ark., 2006, 2008; Whitehurst ve ark., 1988; Fleury ve Schwartz, 2017

🔗 OBİ-DİL BAĞLANTISI

Projenin akademik rehberi, kukla ve resimlerle desteklenen masal anlatımını 3. aşamada cümle uzunluğunu artırmak için önerir. "Birlikte Konuşuyoruz" kitabındaki "Oyuncak Hayvan Doyurma" ve "Resimli Restoran" oyunları, bu bölümdeki 4. ve 5. oyun basamaklarının uygulamalarıdır.

BÖLÜM 18 · GÜNLÜK HAYATTA UYGULAMA

18 Zorlayıcı davranışlar

Davranış, söylenemeyen sözdür

BU BÖLÜMDE

- Davranışın dört işlevi
- Öncesi–Davranış–Sonrası kaydı
- Yerine iletişim becerisi öğretmek
- Önleme ve kriz anı
- Ne zaman uzmana başvurmalı?

Yere atılan, bağıran, vuran, kendini ısıran çocuk "yaramazlık" yapmıyor; elindeki tek yolla bir şey anlatıyor. İşimiz davranışı bastırmak değil, **ne anlattığını bulmak ve aynı şeyi anlatmanın daha kolay bir yolunu öğretmektir.**

Davranış ne anlatıyor? Dört işlev

Elde etmek

"Onu istiyorum."

Nesne, yiyecek, etkinlik isteyip alamadığında ortaya çıkar.

Kaçmak

"Bunu istemiyorum. Çok zor. Bitsin."

Bir istek, görev ya da ortamla karşılaştığında.

İlgi çekmek

"Bana bak. Benimle ol."

Yetişkin başka işle uğraşırken.

Duyusal

"Bu iyi geliyor" ya da "Bu çok fazla."

Yalnızken de olur; ortam gürültülü ya da sıkıcıyken artar.

⚠ **ÖNCE BEDENİ DÜŞÜNÜN**

Davranışta ani bir artış varsa ilk soru şudur: **Canı yanıyor olabilir mi?** Diş ağrısı, kulak iltihabı, kabızlık, reflü, uykusuzluk ve açlık, anlatamayan çocukta davranış olarak ortaya çıkar. Hekim muayenesi ilk adımdır.

Öncesi – Davranış – Sonrası kaydı

İşlevi bulmanın yolu tahmin etmek değil, yazmaktır. Bir hafta boyunca her olayda üç şeyi not edin.

Ne zaman, nerede?	Öncesi Hemen önce ne oldu?	Davranış Tam olarak ne yaptı?	Sonrası Siz ne yaptınız, o ne elde etti?
Salı 18.30, mutfak	Tableti aldım, "yemek zamanı" dedim.	Kendini yere attı, 5 dk bağırdı.	Sussun diye tableti geri verdim.
Çarşamba 9.00, giriş	Montunu giydirmeye başladım.	Beni itti, montu attı.	Geç kalıyorduk, montsuz çıktık.
Çarşamba 18.40, mutfak	Tableti aldım.	Bağırdı, masaya vurdu.	"Beş dakika daha" dedim, verdim.

Okuma: "Sonrası" sütununa bakın. Salı ve çarşamba akşamı bağırmak tableti geri getirdi: işlev *elde etmek*. Çarşamba sabahı itmek montu ortadan kaldırdı: işlev *kaçmak*. Aynı çocuk, farklı durumlarda farklı şeyler anlatır. Boş çizelge Ek B'dedir.

Yerine iletişim becerisi öğretmek

Kural: **Yeni yol, eski yoldan daha kolay, daha hızlı ve daha güvenilir sonuç vermelidir.** Bağırmak beş dakikada tableti getiriyorsa ve "tablet" kartı hiçbir şey getirmiyorsa, çocuk bağırmayı sürdürür.

İşlev	Öğretilecek ileti	Nasıl öğretilir?
Elde etmek	"İstiyorum", "daha", nesnenin adı ya da kartı; "bekle" kartı	Sakin zamanda çalışın. İlk haftalarda her isteyişte hemen verin. Sonra kısa bekleme ekleyin: "Önce yemek, sonra tablet."
Kaçmak	"Mola", "bitti", "yardım", "hayır"	Zorlandığını fark ettiğiniz ilk anda, davranış başlamadan, kartı eline verip molayı hemen verin. İşi küçültün; önce-sonra kartı kullanın.
İlgi çekmek	Omza dokunmak, "anne", "bak", "oynayalım"	Dokunduğunda ya da çağırdığında hemen ve sıcak biçimde dönün. Gün içinde o istemeden de kısa, tam ilgi anları verin.
Duyusal	"Kulaklık", "sıkı sarıl", "zıplamak istiyorum"	Aynı duyuyu veren güvenli bir seçenek sunun; ortamı düzenleyin (bkz. Bölüm 4).

Önleme: en iyi müdahale

- ☐ Görsel çizelge ve önce-sonra kartı kullanılıyor
- ☐ Geçişler önceden haber veriliyor
- ☐ Gün içinde seçim hakkı veriliyor
- ☐ Zor iş küçük adımlara bölünüyor
- ☐ Aç, yorgun, uykusuz olduğu saatler biliniyor
- ☐ Gürültülü, kalabalık ortamlar için plan var
- ☐ Uygun davranış fark edilip söyleniyor: "Sıranı bekledin!"
- ☐ "Mola" ve "yardım" iletileri öğretildi

Kriz anında

✅ YAP

- Önce güvenlik: sert ve kırılacak eşyaları uzaklaştırın
- Az konuşun; sakin ve alçak sesle
- Uyaranı azaltın: ışık, ses, kalabalık
- Yakında kalın ama üstüne gitmeyin
- Sakinleşince sarılın, su verin; hemen ders vermeyin
- Sonra olayı çizelgeye yazın

❌ YAPMA

- Bağırmak, tehdit etmek, vurmak
- Uzun açıklamalar yapmak, soru sormak
- "Bana bak!" diye ısrar etmek
- O an yeni beceri öğretmeye çalışmak
- Başkalarının bakışına göre davranmak
- Kendinizi suçlamak

Öfke nöbeti ile aşırı yüklenme farklıdır. Öfke nöbetinde çocuk bir şey elde etmeye çalışır ve çevresini izler; isteği yerine gelince durur. Aşırı yüklenmede (duyusal ya da duygusal "taşma") çocuk denetimini yitirmiştir; ödül ya da ceza işe yaramaz, yalnızca uyaranın azalması ve zaman yardımcı olur.

⚠️ NE ZAMAN UZMANA BAŞVURMALI?

- Kendine zarar veriyorsa: başını vurma, ısırma, yüzüne vurma
- Başkalarına ciddi zarar veriyor ya da güvenli ortamdan kaçıyorsa
- Davranış birden başladı ya da belirgin biçimde arttıysa
- Uyku, yeme ya da tuvalet düzeni bozulduysa
- Evdeki yaşam sürdürülemez hâle geldiyse

Çocuk ve ergen psikiyatristine ve davranış konusunda deneyimli bir özel eğitim uzmanına ya da psikoloğa başvurun.

🔍 ARAŞTIRMALAR NE DİYOR?

İşlevsel iletişim öğretimi ilk kez 1985'te tanımlanmıştır: araştırmacılar, sorun davranışla aynı işi gören bir ileti öğretildiğinde davranışın belirgin biçimde azaldığını göstermiştir. Yöntem o günden beri yüzlerce çalışmayla sınanmış olup NCAEP raporundaki kanıta dayalı uygulamalar arasındadır.

Carr ve Durand, 1985; Tiger ve ark., 2008; Steinbrenner ve ark., 2020

BÖLÜM 19 · GÜNLÜK HAYATTA UYGULAMA

19 Aile olarak ayakta kalmak

Önce kendi oksijen maskenizi takın

BU BÖLÜMDE

- Yorgunluk ve suçluluk olağandır
- Küçük ama düzenli öz bakım
- Kardeşler ve geniş aile
- Destek haritanız
- Haklarınız ve başvuru yolları

Bu kitaptaki her öneri sizden bir şey istiyor: beklemek, izlemek, yinelemek. Bunları yorgun, uykusuz ve yalnız bir ebeveynden beklemek haksızlıktır. Çocuğunuzun en önemli kaynağı sizsiniz; o kaynağın korunması lüks değil, işin parçasıdır.

ARAŞTIRMALAR NE DİYOR?

- Bir meta-analiz, otizmli çocuğu olan ebeveynlerin ebeveynlik stresinin hem tipik gelişen hem de başka gelişimsel güçlüğü olan çocukların ebeveynlerinden **belirgin biçimde yüksek** olduğunu göstermiştir. Yorgunsanız, sebebi yetersiz olmanız değildir; yükünüz gerçekten ağırdır.
- Otizmli ya da başka gelişimsel güçlüğü olan çocukların 243 annesiyle yapılan rastgele kontrollü bir çalışmada, akran annelerin yönettiği altı haftalık stres azaltma grupları annelerin stres, kaygı ve depresyon belirtilerini azaltmış, uykularını iyileştirmiştir.

Hayes ve Watson, 2013; Dykens ve ark., 2014

Duygularınız olağandır

Tanıdan sonra üzüntü, öfke, inkâr, suçluluk, kaygı ve bazen rahatlama (“demek ki bir adı varmış”) yaşanır. Bu duygular bir sıra izlemez; geçtiğini sandığınız bir duygu okulun ilk günü ya da bir düğünde yeniden gelebilir. Bu, geriye gittiğiniz anlamına gelmez.

- **Suçluluk:** “Yeterince çalıştırmıyorum.” Hiçbir aile her fırsatı kullanamaz. Günde üç iyi beş dakika yeterlidir.
- **Karşılaştırma:** Başka çocukların ilerlemesi sizinkinin ölçüsü değildir. Kendi çocuğunuzun üç ay önceki hâline bakın.
- **Yalnızlık:** Aynı yoldan geçen bir başka ebeveynle konuşmak, çoğu zaman uzman öğüdünden daha iyi gelir.

Küçük ama düzenli öz bakım

Günde 10 dakika
Yalnızca size ait, pazarlıksız on dakika: çay, yürüyüş, dua, müzik.

Uyku
Çocuğun uyku düzeni (Bölüm 4) sizin de uykunuzdur. Geceleri nöbetleşin.

Hareket
Haftada üç kez yirmi dakika yürüyüş; çocukla birlikte de olur.

Bir kişi
Haftada bir, sizi yargılamadan dinleyen bir kişiyle konuşmak.

Eşler arasında görev paylaşımını açıkça konuşun; terapiye götürme, evde uygulama, kardeşle ilgilenme tek kişinin üzerinde kalmasın. Uzun süren umutsuzluk, uyku ve iştah bozulması, hiçbir şeyden zevk alamama varsa kendiniz için de bir hekime başvurun; bu bir zayıflık değildir.

Kardeşler

KARDEŞE İYİ GELEN

- Yaşına uygun, dürüst açıklama: "Kardeşinin beyni farklı çalışıyor; konuşmayı öğrenmesi daha uzun sürüyor."
- Haftada bir, yalnızca ona ait zaman
- Öfke ve utanç dahil duygularını söyleyebilmesi
- Kendi eşyaları için güvenli bir yer
- Oyunlarda "yardımcı öğretmen" değil, oyun arkadaşı olması

KARDEŞİ YORAN

- "Sen büyüksün, idare et"
- Bakım sorumluluğunun ona yüklenmesi
- Soruların yanıtsız bırakılması
- Başarılarının gölgede kalması
- Kardeşinin davranışları için özür dilemek zorunda bırakılması

Büyükanne, büyükbaba ve çevre

"Babası da geç konuşmuştu", "Şımartıyorsunuz", "Biraz sert olsanız düzelir." Bu sözler çoğunlukla bilgisizlikten ve çaresizlikten gelir. Tartışmak yerine bir görev vermek daha çok işe yarar.

> **AÇIKLAMA** "Doktorlar buna otizm diyor. Kimsenin suçu değil; beyni farklı gelişiyor. Erken ve düzenli destekle çok yol alınıyor."
>
> **İSTEK** "Senden bir ricam var: onunla oynarken bir şey verdiğinde önce beşe kadar say, bir ses çıkarmasını bekle. Bize en büyük yardımın bu olur."
>
> **SINIR** "Önerilerin için sağ ol. Biz şu an uzmanların önerdiği yolu izliyoruz; onun yanında, bu yolda bize eşlik etmeni isteriz."

Bu kitabın 8. bölümündeki altı ilkeyi bir sayfa olarak çoğaltıp çocuğunuza bakan herkese verin.

Destek haritanız

Aşağıdaki halkaları kendi adlarınızla doldurun. Boş kalan halka, güçlendirilmesi gereken yerdir.

Şekil 19.1 Destek haritası. Her halka için en az bir ad yazabiliyor musunuz?

Haklarınız ve başvuru yolları (Türkiye)

Konu	Nereye başvurulur?
Özel gereksinim raporu (ÇÖZGER)	Yetkili hastanelerin çocuk ve ergen ruh sağlığı birimleri; rapor diğer hakların dayanağıdır.
Eğitsel değerlendirme, yerleştirme, destek eğitimi	İlçenizdeki rehberlik ve araştırma merkezi (RAM).
Okulda BEP ve destek eğitim odası	Okul yönetimi ve rehberlik servisi; BEP geliştirme birimi.
Sosyal haklar ve bakım destekleri	Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü; Alo 183 Sosyal Destek Hattı.
Aile eğitimi kaynakları	MEB Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğünün "Otizm Spektrum Bozukluğu Aile Eğitimi Kitap Seti"; aile dernekleri ve vakıflar.

Haklar ve koşullar zaman içinde değişir; güncel bilgi için ilgili kurumun resmî sayfasına bakınız. Diğer ülkeler için Ek F.

SON SÖZ

Bu kitaptaki hiçbir yöntem, çocuğunuzla birlikte güldüğünüz bir anın yerini tutmaz. İletişim önce ilişkidir. Çocuğunuz sizinle olmaktan keyif alıyorsa, en önemli iş zaten yapılıyordur; gerisi adım adım, onun hızında gelir.

EKLER

Araç kutusu

Çoğaltıp doldurabileceğiniz planlar ve çizelgeler, kesip kullanabileceğiniz kartlar, sık sorulan sorular ve kaynaklar.

A	12 haftalık ev uygulama planı
B	İzleme çizelgeleri
C	Kesilebilir iletişim kartları
D	Sık sorulan sorular
E	Terimler sözlüğü
F	Başvuru kaynakları, uygulamalar ve kitaplar
G	Kaynakça

EK A · ARAÇ KUTUSU

A 12 haftalık ev uygulama planı

Her hafta tek bir yeni alışkanlık

Plan, kitabın bütününü üç aya yayar. Her hafta yalnızca bir şey eklenir; önceki haftaların alışkanlıkları sürer. Bir haftayı tamamlayamadıysanız yineleyin; plan yarış değildir.

Hafta	Odak	Bu hafta ne yapıyorum?	Bölüm	✓
1	Gözlem	Üç gün, günde 10 dakika izliyorum. Gözlem formunu dolduruyor, aşamayı belirliyorum.	2, 3	
2	Oyun köşesi	Oyuncakları azaltıyor, kutuluyor, etiketliyorum. Oyunda televizyonu kapatıyorum. Sakin köşeyi kuruyorum.	4	
3	İlk görsel destek	Tek bir zor an için önce–sonra kartı hazırlıyor, her gün kullanıyorum.	5	
4	İzle ve katıl · Yüz yüze	Günde 3 × 5 dakika, yere oturup onun oyununa katılıyorum. Oyunu yönetmiyorum.	8	
5	Bekle	Vermeden, yapmadan önce beşe kadar sayıyorum. Ne yaptığını not ediyorum.	8	
6	İletişim fırsatları	Sevdiği üç şeyi görünür ama ulaşılmaz yere koyuyorum. Yiyeceği azar azar veriyorum.	4	
7	Bir üst basamak	Aşamasına göre modelliyorum: tek sözcük, iki sözcük ya da genişletme. Soruları azaltıp yorum yapıyorum.	8–11	
8	Hedef sözcükler	Yedi hedef sözcüğü (ya da kalıbı) yazıp buzdolabına asıyorum. Evdeki herkes aynılarını kullanıyor.	10, 11	
9	Bir rutin	Bir rutin kartı seçiyorum; beş adım, beş sabit söz. İkinci yarıda bir adımda durup bekliyorum.	16	
10	Kitap ve şarkı	Her akşam 5 dakika: Dur – Göster – Bekle – Genişlet. Bir şarkıda son sözcüğü ona bırakıyorum.	17	
11	Ortak hedef	Öğretmen ve terapistle üç ortak hedef belirliyorum. İletişim defterini başlatıyorum.	6, 7	
12	Yeniden gözlem	Gözlem formunu yeniden dolduruyor, birinci haftayla karşılaştırıyorum. Yeni üç ayın hedeflerini yazıyorum.	3	

PLANI KENDİNİZE UYDURUN

- **Alternatif iletişim kullanıyorsanız:** 6. haftada mutfak panosunu (Bölüm 13) ekleyin; 7. haftadan itibaren modellerken panoya da dokunun.
- **OBİ-DİL cihazını kullanıyorsanız:** 8. haftadan itibaren günlük kullanım planını (Bölüm 14) hedef sözcüklerinizle eşleştirin.
- **Zorlayıcı davranış yoğunsa:** 2. haftadan itibaren Öncesi–Davranış–Sonrası kaydı tutun (Bölüm 18).
- **4. aşamadaysanız:** 8–10. haftalarda duygu termometresi ve "konuşma kaşığı" etkinliklerini (Bölüm 12) uygulayın.

EK B · ARAÇ KUTUSU

B İzleme çizelgeleri

Çoğaltın, doldurun, uzmanınızla paylaşın

B1 · Haftalık iletişim günlüğü

Her gün, çocuğunuzun **kendiliğinden** yaptığı yeni ya da dikkat çekici bir iletişim girişimini yazın. Hafta: ..... Bu haftaki ilkem: .....

Gün	Durum (nerede, ne yaparken?)	Ne yaptı / ne söyledi?	Ben ne yaptım?
Pazartesi			
Salı			
Çarşamba			
Perşembe			
Cuma			
Cumartesi			
Pazar			

B2 · Sözcük ve simge listesi

Çocuğunuzun **kendiliğinden ve anlamlı** kullandığı her sözcük, işaret ya da simgeyi yazın. İki dilli ailelerde iki dildeki sözcükler birlikte sayılır.

#	Sözcük / simge	Yol*	Tarih	#	Sözcük / simge	Yol*	Tarih
1				9			
2				10			
3				11			
4				12			
5				13			
6				14			
7				15			
8				16			

* Yol: S = söz, İ = işaret/jest, K = kart, C = cihaz

B3 · Öncesi – Davranış – Sonrası kaydı

Zorlayıcı davranışın her ortaya çıkışında doldurun (bkz. Bölüm 18). Bir hafta sonunda "Sonrası" sütununda yinelenen örüntüyü arayın.

Tarih, saat, yer	Öncesi: hemen önce ne oldu?	Davranış: tam olarak ne yaptı? Ne kadar sürdü?	Sonrası: ben ne yaptım, o ne elde etti?	Olası işlev

Olası işlev: E = elde etmek, K = kaçmak, İ = ilgi çekmek, D = duyusal

B4 · Ortak hedef kartı

Dönem: ..... Hazırlayanlar: .....

Hedef (gözlenebilir)	Evde	Okulda	Terapide	3 kişi · 3 yer · 3 malzeme ✓
1				
2				
3				

B5 · Üç aylık özet

Soru	Başlangıç (tarih: .....)	Üç ay sonra (tarih: .....)
İletişim aşaması (1–4)		
Kendiliğinden kullandığı sözcük/simge sayısı		
En sık kullandığı iletişim yolu		
Kullandığı iletişim amaçları (isteme, ret, gösterme…)		
Günün en zor anı		
Birlikte en çok keyif aldığımız etkinlik		

EK C · ARAÇ KUTUSU

C Kesilebilir iletişim kartları

28 başlangıç kartı

Sayfaları kalın kâğıda çoğaltın ya da kartona yapıştırın, kesik çizgilerden kesin, şeffaf bantla kaplayın ve arkasına cırt bant yapıştırın. Çocuğunuzun sevdiği nesnelerin kendi fotoğraflarını aynı boyutta ekleyin; kişiye özel fotoğraf her zaman hazır resimden daha etkilidir. Kullanım için Bölüm 5, 10 ve 13'e bakınız.

Çekirdek sözcükler

 DAHA	 BİTTİ	 HAYIR	 YARDIM
 DUR	 MOLA	 SARIL	 BEKLE

Yiyecek ve içecek

 SU	SÜT	 YEMEK	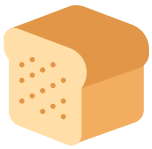 EKMEK

 ELMA	 MUZ	 KURABİYE	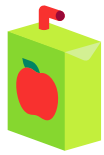 MEYVE SUYU

Günlük işler

 TUVALET	 EL YIKA	 DİŞ FIRÇALA	 BANYO
 GİYİN	 UYKU	 OKUL	 ARABA

Oyun ve etkinlik

 TOP	 KİTAP	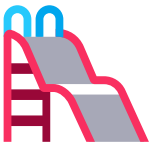 PARK	 MÜZİK

Önce-sonra şablonu

ÖNCE	SONRA

EK D · ARAÇ KUTUSU

D Sık sorulan sorular

Ailelerin en çok sorduğu on iki soru

1 · Çocuğum konuşacak mı?
Bunu kimse kesin olarak söyleyemez. Bildiğimiz şu: dört yaşında ağır dil gecikmesi olan çocukların çoğu okul çağında sözcük öbekleriyle konuşmaya başlar ve dil gelişimi ergenlikte de sürer. Konuşsun ya da konuşmasın, her çocuk **iletişim kurmayı** öğrenebilir; hedef budur. (Bölüm 2)

2 · Kart ya da cihaz kullanırsak konuşmayı bırakır mı?
Hayır. Araştırmalar alternatif iletişimin konuşmayı engellemediğini, çoğu zaman desteklediğini gösteriyor. (Bölüm 13)

3 · Evde iki dil konuşuyoruz; birini bırakmalı mıyız?
Hayır. İki dilli ortamın otizmli çocukların dil gelişimine zarar verdiğine dair kanıt yoktur. En rahat konuştuğunuz dilde konuşun. (Bölüm 15)

4 · Günde kaç saat çalışmalıyız?
Saat saymayın, fırsat sayın. Günlük rutinlerin içinde yirmi–otuz iletişim fırsatı, bir saatlik masa başı çalışmadan değerlidir. Uzmanla yürütülen programın yoğunluğunu uzmanınız belirler. (Bölüm 16)

5 · Söylemesini istediğim şeyi söylemeden vermemeli miyim?
Hayır. Fırsat yaratın, bekleyin, modelleyin ve **verin**. Zorlamak iletişimi sevimsizleştirir. (Bölüm 4, 10)

6 · Sürekli aynı şeyleri tekrarlıyor. Durdurmalı mıyım?
Hayır. Tekrarın o anda ne anlama geldiğini bulun ve aynı anlamı taşıyan kısa cümleyi modelleyin. (Bölüm 2, 11)

7 · Gözüme bakmıyor. "Bana bak" demeli miyim?
Zorlamayın. Göz hizasına inin, oyuncağı yüzünüzün yakınında tutun; bakışı ödüllendirin ama şart koşmayın. Birçok otizmli kişi, göz temasına zorlanmanın dinlemeyi güçleştirdiğini anlatır. (Bölüm 8)

8 · Tablet ve telefon zararlı mı?
Belirleyici olan süre kadar *nasıl* kullanıldığıdır. Tek başına, uzun süre, arka planda açık ekran etkileşimin yerini alır. Yetişkinle birlikte, kısa ve amaçlı kullanım ise bir araçtır. İletişim cihazı olarak kullanılan tablet bu sınırlamanın dışındadır. (Bölüm 4, 14)

9 · Özel diyet ya da takviyeler işe yarar mı?
Glütensiz-kazeinsiz diyet gibi uygulamaların otizmin temel özelliklerini değiştirdiğini gösteren güvenilir kanıt yoktur. Kısıtlayıcı diyetler, zaten az çeşit yiyen çocuklarda beslenme yetersizliğine yol açabilir. Hekiminize danışmadan başlamayın. (Bölüm 7)

10 · Kaynaştırma mı, özel eğitim sınıfı mı?
Tek doğru yanıt yoktur. Karar; çocuğun iletişim düzeyine, okulun sunduğu desteğe ve sınıf mevcuduna göre RAM ve okul ekibiyle birlikte verilir ve her yıl yeniden gözden geçirilebilir. (Bölüm 6)

11 · Geç mi kaldık?
Erken başlamak en iyisidir; ancak öğrenme belirli bir yaşta bitmez. Okul çağında ve ergenlikte başlanan iletişim çalışmaları da sonuç verir. Bugün, başlamak için en erken gündür.

12 · Hangisi "en iyi" yöntem?
Tek bir en iyi yöntem yoktur. İyi programların ortak özellikleri bellidir: çocuğa göre bireyselleştirilmiş hedefler, aile katılımı, doğal ortamda uygulama, düzenli ölçme ve araştırma desteği. (Bölüm 7, 8)

EK E · ARAÇ KUTUSU

E Terimler sözlüğü

Raporlarda ve toplantılarda karşınıza çıkacak sözcükler

ADİ (alternatif ve destekleyici iletişim): Konuşmayı destekleyen ya da onun yerine geçen jest, işaret, resim, pano ve cihazların tümü.

Alıcı dil: Söyleneni anlama becerisi.

BEP (bireyselleştirilmiş eğitim programı): Öğrencinin ihtiyaçlarına göre hazırlanan, hedefleri ve destekleri gösteren yazılı plan.

ÇÖZGER: Türkiye'de çocuklar için düzenlenen özel gereksinim raporu.

Destek eğitim odası: Kaynaştırma öğrencilerine bire bir ya da küçük grupla ek eğitim verilen okul içi ortam.

Doğal gelişimsel davranışsal müdahaleler: Çocuğun ilgisini izleyen, günlük etkinlikler içinde uygulanan, davranış ve gelişim bilimini birleştiren programlar ailesi.

DSM-5-TR: Amerikan Psikiyatri Birliği'nin tanı ölçütleri kılavuzu.

Duyusal farklılık: Ses, ışık, dokunma, tat, koku ya da harekete olağandan fazla ya da az tepki verme.

Ekolali: Duyulan sözün hemen ya da sonradan tekrarlanması.

Genelleme: Öğrenilen becerinin farklı kişi, yer ve malzemelerle de kullanılabilmesi.

Genişletme: Çocuğun söylediğini bir sözcük ya da ek ekleyerek geri söylemek.

Görsel destek: Bilgiyi resim, fotoğraf, nesne ya da yazıyla sunan araçlar.

İfade edici dil: Düşünceyi söz, işaret ya da simgeyle anlatma becerisi.

İpucu: Çocuğun doğru tepkiyi vermesi için sağlanan yardım; zamanla azaltılır.

İşlevsel iletişim öğretimi: Zorlayıcı davranışın yerine, aynı amaca hizmet eden bir iletişim yolunun öğretilmesi.

Kaynaştırma / bütünleştirme: Özel gereksinimli öğrencinin akranlarıyla aynı sınıfta, destek alarak eğitim görmesi.

Konuşma üreten cihaz: Simgeye ya da tuşa basıldığında sözcüğü sesli söyleyen araç.

Modelleme: Çocuğun söylemesini ya da yapmasını istediğimiz şeyi ona göstermek.

Ortak dikkat: İki kişinin aynı şeye birlikte ilgi göstermesi ve bunu paylaşması.

PECS: Resim Değiş Tokuşuna Dayalı İletişim Sistemi; çocuk resmi vererek ister.

Pekiştirme: Bir davranışın ardından gelen ve o davranışın yinelenme olasılığını artıran sonuç.

Pragmatik: Dilin sosyal kullanımı: kime, ne zaman, nasıl konuşulacağı.

RAM: Rehberlik ve araştırma merkezi; eğitsel değerlendirme ve yönlendirme yapan kurum.

Sembolik oyun: Bir nesneyi başka bir şeymiş gibi kullanma; "-mış gibi" oyunu.

Sosyal öykü: Bir durumu çocuğun bakış açısından, kısa cümle ve resimlerle anlatan kişiye özel metin.

Video modelle öğretim: Hedef becerinin videosunu izletip ardından uygulatma.

Yapılandırılmış öğretim: Fiziksel düzen, görsel çizelge ve iş sistemleriyle ortamı öngörülebilir kılan yaklaşım.

EK F · ARAÇ KUTUSU

F Başvuru kaynakları

Kurumlar, çevrim içi kaynaklar, uygulamalar ve kitaplar

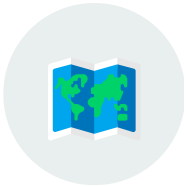

Kurum adları ve hizmetler değişebilir; başvurmadan önce resmî sayfalarından doğrulayınız. Bu liste bir başlangıç noktasıdır; kapsamlı bir rehber değildir.

Türkiye

Kurum / kaynak	Ne için?
Çocuk ve ergen ruh sağlığı ve hastalıkları poliklinikleri	Tanı, izlem, ÇÖZGER raporu.
Rehberlik ve araştırma merkezleri (RAM)	Eğitsel değerlendirme, okul yerleştirme, destek eğitimi yönlendirmesi.
MEB Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü	Otizm Spektrum Bozukluğu Aile Eğitimi Kitap Seti (yaş gruplarına göre, ücretsiz).
Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlükleri · Alo 183	Sosyal haklar, bakım destekleri, danışma.
Tohum Otizm Vakfı	Aile eğitimleri, "Otizmli Çocuklara Beceri Kazandırma" kitap dizisi, çevrim içi kaynaklar.
Otizm Dernekleri Federasyonu ve yerel aile dernekleri	Aile dayanışması, hak savunuculuğu.

Belçika

Kurum / kaynak	Ne için?
Otizm referans merkezleri (Centres de Référence Autisme / Referentiecentra Autisme)	Çok disiplinli tanı ve yönlendirme.
Bölgesel engellilik kurumları: AViQ (Valonya), PHARE (Brüksel), VAPH (Flaman Bölgesi)	Destek hizmetleri, bütçe ve yardımlar.
Participate! Autisme	Aileler için bilgi, videolar ve pratik araçlar.

Fransa

Kurum / kaynak	Ne için?
Centres Ressources Autisme (CRA)	Her bölgede bilgi, tanı desteği ve yönlendirme.
Maison Départementale des Personnes Handicapées (MDPH)	Haklar, okul desteği ve ödenekler için başvuru.
Autisme Info Service	Ulusal bilgi ve dinleme hattı.

Portekiz

Kurum / kaynak	Ne için?
Sistema Nacional de Intervenção Precoce na Infância (SNIPI)	0–6 yaş erken müdahale hizmetleri.
Federação Portuguesa de Autismo ve bölgesel APPDA dernekleri	Aile desteği, bilgi ve hizmetler.

Çevrim içi kaynaklar (ücretsiz)

Kaynak	Dil	Ne bulursunuz?
MEB Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü **orgm.meb.gov.tr**	Türkçe	Yaş gruplarına göre beş kitaplık "Otizm Spektrum Bozukluğu Aile Eğitimi Kitap Seti", etkinlik kitapları, mevzuat.
Tohum Otizm Portalı **tohumotizmportali.org**	Türkçe	Aileler ve öğretmenler için video eğitimler, "Otizm Spektrum Bozukluğunda Eğitim, Terapi ve Tedavi Uygulamaları" rehberi, beceri öğretim kitapları.
Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı **aile.gov.tr**	Türkçe	"Otizm Spektrum Bozukluğu" aile kitabı (2016), sosyal haklar ve başvuru bilgileri.
Otizm Dernekleri Federasyonu **odfed.org**	Türkçe	Üye dernekler, haklar, duyurular.
OBİ-DİL proje sitesi **obidil.project-eu.com**	TR · EN · FR · PT	Sözcük Öğretimi Programı, "Birlikte Konuşuyoruz", akademik rehber, eğitici videolar.
Dünya Sağlık Örgütü · Bakımveren Becerileri Eğitimi (eCST) **who.int**	Birçok dil	Aileler için kendi hızında izlenen çevrim içi kurs: oyun ve ev rutinleriyle iletişim.
CDC · "Learn the Signs. Act Early." **cdc.gov/ncbddd/actearly**	İngilizce	Aylara göre gelişim basamakları, videolu örnekler, kontrol listeleri.
ARASAAC resim-simge kütüphanesi **arasaac.org**	Birçok dil	Görsel çizelge ve iletişim kartı hazırlamak için binlerce ücretsiz simge (ticari olmayan kullanım).

Kaynak	Dil	Ne bulursunuz?
The Hanen Centre · aile yazıları **hanen.org**	İngilizce	Günlük etkileşimde dil destekleme üzerine kısa, uygulamalı yazılar.

Mobil uygulamalar

Uygulama çocuğa tek başına verilecek bir oyalayıcı değil, **birlikte** kullanılacak bir araçtır (bkz. Bölüm 14). Dil desteği ve ücretlendirme zamanla değişebilir; indirmeden önce mağaza sayfasını kontrol ediniz.

Uygulama	Tür	Ne işe yarar?	Ücret
Özelim Eğitimdeyim **MEB**	Aile ve öğretmen kaynağı	Etkinlik örnekleri, eğitim videoları, öğretim uygulamaları ve ders kitapları.	Ücretsiz
Otsimo | Özel Eğitim **Türkiye'de geliştirildi**	Eğitsel oyunlar	Eşleme, sözcük, duygu ve günlük yaşam becerileri oyunları; aile için ilerleme raporu.	Sınırlı ücretsiz; abonelik
Tohum Eğitim **Tohum Otizm Vakfı**	Eğitsel içerik	Otizmli çocuklar için hazırlanmış beceri öğretim etkinlikleri.	Ücretsiz
Cboard	Alternatif iletişim (ADİ)	Simgeye dokununca seslendiren iletişim panosu; açık kaynak, Türkçe destekli, çevrim dışı çalışır.	Ücretsiz
Leeloo AAC	Alternatif iletişim (ADİ)	Resim kartı mantığında, basit arayüzlü konuşma uygulaması; Türkçe destekli.	Temel işlevler ücretsiz
Görsel zamanlayıcı uygulamaları	Görsel destek	Kalan süreyi azalan renkli alanla gösterir; geçişleri kolaylaştırır (bkz. Bölüm 5).	Çoğu ücretsiz
CDC Milestone Tracker	Gelişim izleme	2 aydan 5 yaşa gelişim basamakları listesi ve hatırlatmalar (İngilizce).	Ücretsiz
MHRS	Randevu	Devlet ve üniversite hastanelerinde çocuk ve ergen ruh sağlığı polikliniği randevusu.	Ücretsiz
Telefonunuzun kamerası	Kendi malzemeniz	Çocuğunuzun kendi eşyalarının fotoğrafıyla kart; video modelle öğretim için kısa videolar (bkz. Bölüm 12).	–

⚠ **UYGULAMA SEÇERKEN**

- Reklam ve uygulama içi satın alma çocuğun önüne çıkıyor mu?
- İçerik çocuğunuzun aşamasına uygun mu?
- Sözcükler ve seslendirme düzgün Türkçe mi?
- Kendi fotoğraflarınızı ve sözcüklerinizi ekleyebiliyor musunuz?
- İletişim uygulamasını dil ve konuşma terapistinizle birlikte seçin.
- Hiçbir uygulama yüz yüze etkileşimin yerini tutmaz.

Önerilen kitaplar

Ücretsiz Türkçe kaynak kitaplar

Kitap	Neden okunmalı?
Otizm Spektrum Bozukluğu Aile Eğitimi Kitap Seti MEB Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü · 0–3, 4–6 yaş ve I., II., III. kademe	Çocuğunuzun yaşına uygun kitabı seçin. Dil, sosyal etkileşim, öz bakım ve oyun için evde yapılacak etkinlikler.
Otizmli Çocuklara Beceri Kazandırma Tohum Otizm Vakfı, 2021	Temel ve dil becerilerini evde adım adım öğretmek için uygulama kitabı.
Otizm Spektrum Bozukluğunda Eğitim, Terapi ve Tedavi Uygulamaları Tohum Otizm Portalı, 2025	Hangi yöntemin bilimsel dayanağı var, hangisinin yok? Yöntem seçerken başvuru kaynağı.
Otizm Spektrum Bozukluğu Ed. A. Cavkaytar · Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2016	Aileler için hazırlanmış genel tanıtım ve eğitim kitabı.
Birlikte Konuşuyoruz OBİ-DİL Projesi, 2026	On resimli dil oyunu; bu el kitabının uygulama eşi.

Türkçe kitaplar

Kitap	Neden okunmalı?
Otizm Spektrum Bozukluğu Gönül Kırcaali-İftar · Daktylos Yayınları	Alanın önde gelen bir akademisyeninden, aileler için yalın ve bilimsel bir giriş.
Yağmur Çocuklar: Otizm Nedir? Barış Korkmaz	Bir çocuk nöroloğunun gözünden otizmin tıbbi yönü.
Otizm Uta Frith · İş Bankası Kültür Yayınları, Kılavuz Dizisi	Kısa, cep boyu bir genel bakış; yakınlarınıza vermek için uygun.
Resimlerle Düşünmek: Otizmin İçeriden Anlatımı Temple Grandin · Aura Kitapları	Otizmli bir bilim insanının kendi ağzından dünyayı nasıl algıladığı. Çocuğunuzu anlamanıza yardım eder.
Sözel Davranış Yaklaşımı Mary Lynch Barbera · Aura Kitapları	Hem anne hem davranış analisti olan yazardan, konuşmayan çocuklara isteme ve adlandırma öğretimi.
Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklar ve Eğitimleri Ed. Elif Tekin-İftar · Vize Yayıncılık	Üniversite ders kitabı; yöntemleri ayrıntılı öğrenmek isteyen aileler ve öğretmenler için.

İngilizce bilenler için

Kitap	Neden okunmalı?
More Than Words (2. baskı) Fern Sussman · The Hanen Centre, 2012	Bol resimli, günlük yaşam içinde dil desteklemenin klasik aile kitabı. Bu el kitabındaki evrelerin kaynağı.
An Early Start for Your Child with Autism Sally J. Rogers, Geraldine Dawson, Laurie A. Vismara · Guilford, 2012	Erken Başlangıç Denver Modeli'nin aileler için sürümü: günlük etkinliklerle bağ kurma, iletişim ve öğrenme.
Uniquely Human Barry M. Prizant · 2015	Davranışların ardındaki nedeni anlamaya çağıran, aileye güç veren bir bakış.
The Reason I Jump Naoki Higashida · 2013	Konuşmayan 13 yaşında bir çocuğun kendi kaleminden, soru-yanıt biçiminde iç dünyası.

Baskı ve yayınevi bilgileri değişebilir; satın almadan önce güncel baskıyı kontrol ediniz. İngilizce kitapların Türkçe çevirisi çıkmış olabilir; kitabevinize sorunuz.

EK G · ARAÇ KUTUSU

G Kaynakça

Kitapta atıf yapılan çalışmalar

American Academy of Pediatrics, Council on Communications and Media. (2016). Media and young minds. *Pediatrics, 138*(5), e20162591.

American Psychiatric Association. (2022). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed., text rev.).

Anderson, C., Law, J. K., Daniels, A., Rice, C., Mandell, D. S., Hagopian, L., & Law, P. A. (2012). Occurrence and family impact of elopement in children with autism spectrum disorders. *Pediatrics, 130*(5), 870–877.

Bai, D., Yip, B. H. K., Windham, G. C., ve ark. (2019). Association of genetic and environmental factors with autism in a 5-country cohort. *JAMA Psychiatry, 76*(10), 1035–1043.

Barger, B. D., Campbell, J. M., & McDonough, J. D. (2013). Prevalence and onset of regression within autism spectrum disorders: A meta-analytic review. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 43*(4), 817–828.

Bellini, S., & Akullian, J. (2007). A meta-analysis of video modeling and video self-modeling interventions for children and adolescents with autism spectrum disorders. *Exceptional Children, 73*(3), 264–287.

Ben-Sasson, A., Hen, L., Fluss, R., Cermak, S. A., Engel-Yeger, B., & Gal, E. (2009). A meta-analysis of sensory modulation symptoms in individuals with autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 39*(1), 1–11.

Bondy, A. S., & Frost, L. A. (1994). The Picture Exchange Communication System. *Focus on Autistic Behavior, 9*(3), 1–19.

Brignell, A., Morgan, A. T., Woolfenden, S., ve ark. (2018). A systematic review and meta-analysis of the prognosis of language outcomes for individuals with autism spectrum disorder. *Autism & Developmental Language Impairments, 3*, 1–19.

Carr, E. G., & Durand, V. M. (1985). Reducing behavior problems through functional communication training. *Journal of Applied Behavior Analysis, 18*(2), 111–126.

Chang, Y.-C., & Locke, J. (2016). A systematic review of peer-mediated interventions for children with autism spectrum disorder. *Research in Autism Spectrum Disorders, 27*, 1–10.

Christakis, D. A., Gilkerson, J., Richards, J. A., ve ark. (2009). Audible television and decreased adult words, infant vocalizations, and conversational turns. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine, 163*(6), 554–558.

Dauch, C., Imwalle, M., Ocasio, B., & Metz, A. E. (2018). The influence of the number of toys in the environment on toddlers' play. *Infant Behavior and Development, 50*, 78–87.

Drysdale, H., van der Meer, L., & Kagohara, D. (2015). Children with autism spectrum disorder from bilingual families: A systematic review. *Review Journal of Autism and Developmental Disorders, 2*(1), 26–38.

Dykens, E. M., Fisher, M. H., Taylor, J. L., Lambert, W., & Miodrag, N. (2014). Reducing distress in mothers of children with autism and other disabilities: A randomized trial. *Pediatrics, 134*(2), e454–e463.

Fein, D., Barton, M., Eigsti, I.-M., ve ark. (2013). Optimal outcome in individuals with a history of autism. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 54*(2), 195–205.

Filipek, P. A., Accardo, P. J., Baranek, G. T., ve ark. (1999). The screening and diagnosis of autistic spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 29*(6), 439–484.

Fleury, V. P., & Schwartz, I. S. (2017). A modified dialogic reading intervention for preschool children with autism spectrum disorder. *Topics in Early Childhood Special Education, 37*(1), 16–28.

Flippin, M., Reszka, S., & Watson, L. R. (2010). Effectiveness of the Picture Exchange Communication System (PECS) on communication and speech for children with autism spectrum disorders: A meta-analysis. *American Journal of Speech-Language Pathology, 19*(2), 178–195.

Gates, J. A., Kang, E., & Lerner, M. D. (2017). Efficacy of group social skills interventions for youth with autism spectrum disorder: A systematic review and meta-analysis. *Clinical Psychology Review, 52*, 164–181.

Gonzalez-Barrero, A. M., & Nadig, A. S. (2019). Can bilingualism mitigate set-shifting difficulties in children with autism spectrum disorders? *Child Development, 90*(4), 1043–1060.

Gray, C. A., & Garand, J. D. (1993). Social stories: Improving responses of students with autism with accurate social information. *Focus on Autistic Behavior, 8*(1), 1–10.

Green, J., Charman, T., McConachie, H., ve ark. (2010). Parent-mediated communication-focused treatment in children with autism (PACT): A randomised controlled trial. *The Lancet, 375*(9732), 2152–2160.

Hambly, C., & Fombonne, E. (2012). The impact of bilingual environments on language development in children with autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 42*(7), 1342–1352.

Hayes, S. A., & Watson, S. L. (2013). The impact of parenting stress: A meta-analysis of studies comparing the experience of parenting stress in parents of children with and without autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 43*(3), 629–642.

Hutchins, T. L., Knox, S. E., & Fletcher, E. C. (2024). Natural language acquisition and gestalt language processing: A critical analysis of their application to autism and speech language therapy. *Autism & Developmental Language Impairments, 9*.

Ingersoll, B., & Schreibman, L. (2006). Teaching reciprocal imitation skills to young children with autism using a naturalistic behavioral approach. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 36*(4), 487–505.

Kasari, C., Freeman, S., & Paparella, T. (2006). Joint attention and symbolic play in young children with autism: A randomized controlled intervention study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 47*(6), 611–620.

Kasari, C., Paparella, T., Freeman, S., & Jahromi, L. B. (2008). Language outcome in autism: Randomized comparison of joint attention and play interventions. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 76*(1), 125–137.

Kasari, C., Rotheram-Fuller, E., Locke, J., & Gulsrud, A. (2012). Making the connection: Randomized controlled trial of social skills at school for children with autism spectrum disorders. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 53*(4), 431–439.

Kasari, C., Kaiser, A., Goods, K., ve ark. (2014). Communication interventions for minimally verbal children with autism: A sequential multiple assignment randomized trial. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 53*(6), 635–646.

Knight, V., Sartini, E., & Spriggs, A. D. (2015). Evaluating visual activity schedules as evidence-based practice for individuals with autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 45*(1), 157–178.

Koegel, R. L., O'Dell, M. C., & Koegel, L. K. (1987). A natural language teaching paradigm for nonverbal autistic children. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 17*(2), 187–200.

Loomes, R., Hull, L., & Mandy, W. P. L. (2017). What is the male-to-female ratio in autism spectrum disorder? A systematic review and meta-analysis. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 56*(6), 466–474.

Madigan, S., Browne, D., Racine, N., Mori, C., & Tough, S. (2019). Association between screen time and children's performance on a developmental screening test. *JAMA Pediatrics, 173*(3), 244–250.

Maïano, C., Normand, C. L., Salvas, M.-C., Moullec, G., & Aimé, A. (2016). Prevalence of school bullying among youth with autism spectrum disorders: A systematic review and meta-analysis. *Autism Research, 9*(6), 601–615.

Mesibov, G. B., Shea, V., & Schopler, E. (2005). *The TEACCH approach to autism spectrum disorders.* Springer.

Millar, D. C., Light, J. C., & Schlosser, R. W. (2006). The impact of augmentative and alternative communication intervention on the speech production of individuals with developmental disabilities: A research review. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research, 49*(2), 248–264.

Millî Eğitim Bakanlığı. (2018). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği. *Resmî Gazete*, 30471.

Mundy, P., Sigman, M., & Kasari, C. (1990). A longitudinal study of joint attention and language development in autistic children. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 20*(1), 115–128.

National Institute for Health and Care Excellence. (2013). *Autism spectrum disorder in under 19s: Support and management* (Clinical guideline CG170).

Petersen, J. M., Marinova-Todd, S. H., & Mirenda, P. (2012). Brief report: An exploratory study of lexical skills in bilingual children with autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 42*(7), 1499–1503.

Pickles, A., Le Couteur, A., Leadbitter, K., ve ark. (2016). Parent-mediated social communication therapy for young children with autism (PACT): Long-term follow-up of a randomised controlled trial. *The Lancet, 388*(10059), 2501–2509.

Prizant, B. M., & Duchan, J. F. (1981). The functions of immediate echolalia in autistic children. *Journal of Speech and Hearing Disorders, 46*(3), 241–249.

Richdale, A. L., & Schreck, K. A. (2009). Sleep problems in autism spectrum disorders: Prevalence, nature, & possible biopsychosocial aetiologies. *Sleep Medicine Reviews, 13*(6), 403–411.

Robins, D. L., Casagrande, K., Barton, M., Chen, C.-M. A., Dumont-Mathieu, T., & Fein, D. (2014). Validation of the Modified Checklist for Autism in Toddlers, Revised with Follow-up (M-CHAT-R/F). *Pediatrics, 133*(1), 37–45.

Roberts, M. Y., & Kaiser, A. P. (2011). The effectiveness of parent-implemented language interventions: A meta-analysis. *American Journal of Speech-Language Pathology, 20*(3), 180–199.

Rutgers, A. H., Bakermans-Kranenburg, M. J., van IJzendoorn, M. H., & van Berckelaer-Onnes, I. A. (2004). Autism and attachment: A meta-analytic review. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 45*(6), 1123–1134.

Salomone, E., Pacione, L., Shire, S., Brown, F. L., Reichow, B., & Servili, C. (2019). Development of the WHO Caregiver Skills Training Program for developmental disorders or delays. *Frontiers in Psychiatry, 10*, 769.

Sandbank, M., Bottema-Beutel, K., Crowley, S., ve ark. (2020). Project AIM: Autism intervention meta-analysis for studies of young children. *Psychological Bulletin, 146*(1), 1–29.

Schlosser, R. W., & Wendt, O. (2008). Effects of augmentative and alternative communication intervention on speech production in children with autism: A systematic review. *American Journal of Speech-Language Pathology, 17*(3), 212–230.

Schreibman, L., Dawson, G., Stahmer, A. C., ve ark. (2015). Naturalistic developmental behavioral interventions: Empirically validated treatments for autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 45*(8), 2411–2428.

Shaw, K. A., Williams, S., Patrick, M. E., ve ark. (2025). Prevalence and early identification of autism spectrum disorder among children aged 4 and 8 years — Autism and Developmental Disabilities Monitoring Network, 16 sites, United States, 2022. *MMWR Surveillance Summaries, 74*(2), 1–22.

Siller, M., & Sigman, M. (2002). The behaviors of parents of children with autism predict the subsequent development of their children's communication. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 32*(2), 77–89.

Siller, M., & Sigman, M. (2008). Modeling longitudinal change in the language abilities of children with autism: Parent behaviors and child characteristics as predictors of change. *Developmental Psychology, 44*(6), 1691–1704.

Steinbrenner, J. R., Hume, K., Odom, S. L., ve ark. (2020). *Evidence-based practices for children, youth, and young adults with autism*. The University of North Carolina at Chapel Hill, Frank Porter Graham Child Development Institute, National Clearinghouse on Autism Evidence and Practice.

Sussman, F. (2012). *More Than Words: A parent's guide to building interaction and language skills for children with autism spectrum disorder or social communication difficulties* (2nd ed.). The Hanen Centre.

Tager-Flusberg, H., & Kasari, C. (2013). Minimally verbal school-aged children with autism spectrum disorder: The neglected end of the spectrum. *Autism Research, 6*(6), 468–478.

Tager-Flusberg, H., Rogers, S., Cooper, J., ve ark. (2009). Defining spoken language benchmarks and selecting measures of expressive language development for young children with autism spectrum disorders. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research, 52*(3), 643–652.

Taylor, L. E., Swerdfeger, A. L., & Eslick, G. D. (2014). Vaccines are not associated with autism: An evidence-based meta-analysis of case-control and cohort studies. *Vaccine, 32*(29), 3623–3629.

Tiger, J. H., Hanley, G. P., & Bruzek, J. (2008). Functional communication training: A review and practical guide. *Behavior Analysis in Practice, 1*(1), 16–23.

Zwaigenbaum, L., Bauman, M. L., Stone, W. L., ve ark. (2015). Early identification of autism spectrum disorder: Recommendations for practice and research. *Pediatrics, 136*(Suppl. 1), S10–S40.

Tohum Otizm Vakfı. (2021). *Otizmli çocuklara beceri kazandırma* (2. baskı). İstanbul.

Trevisan, D. A., Roberts, N., Lin, C., & Birmingham, E. (2017). How do adults and teens with self-declared autism spectrum disorder experience eye contact? A qualitative analysis of first-hand accounts. *PLoS ONE, 12*(11), e0188446.

Uljarević, M., Katsos, N., Hudry, K., & Gibson, J. L. (2016). Practitioner review: Multilingualism and neurodevelopmental disorders – an overview of recent research and discussion of clinical implications. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 57*(11), 1205–1217.

Whitehurst, G. J., Falco, F. L., Lonigan, C. J., ve ark. (1988). Accelerating language development through picture book reading. *Developmental Psychology, 24*(4), 552–559.

Wodka, E. L., Mathy, P., & Kalb, L. (2013). Predictors of phrase and fluent speech in children with autism and severe language delay. *Pediatrics, 131*(4), e1128–e1134.

World Health Organization. (2022). *Caregiver skills training for families of children with developmental delays or disabilities*. Geneva.

Zeidan, J., Fombonne, E., Scorah, J., ve ark. (2022). Global prevalence of autism: A systematic review update. *Autism Research, 15*(5), 778–790.

Engelliler Hakkında Kanun (No. 5378). (2005). *Resmî Gazete*, 25868.

OBİ-DİL proje çıktıları

OBİ-DİL Projesi. (2025). *Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Bireyler İçin Sözcük Öğretimi Programı*. Ankara.

OBİ-DİL Projesi. (2026). *Birlikte Konuşuyoruz: Otizmli çocuklarda anadil ve iletişim – adım adım rehber ve 10 resimli dil oyunu*.

OBİ-DİL Projesi. (2026). *Otizmde Dil Edinimi ve Gelişimsel Çıktılar: Erken dil edinimi ve mobil uygulama mimarisi için akademik yol haritası*.

Kiremitçi Canıöz, E. (2026). *Otizmi Anlamak: Tanı, yaygınlık ve psikolojik müdahaleler*. OBİ-DİL Projesi.

“İletişim önce ilişkidir. Çocuğunuz sizinle olmaktan keyif alıyorsa, en önemli iş zaten yapılıyordur.”

Language Acquisition Support for Individuals with Autism

Co-funded by the European Union

OBİ-DİL · Otizmli Bireyler için Dil Edinim Desteği · Erasmus+ KA220-YOU · 2024-1-TR01-KA220-YOU-000254554 · obidil.project-eu.com

Avrupa Birliği tarafından finanse edilmiştir. Ancak ifade edilen görüş ve düşünceler yalnızca yazar(lar)a aittir ve Avrupa Birliği’nin veya Türkiye Ulusal Ajansı’nın görüşlerini yansıtmak zorunda değildir. Ne Avrupa Birliği ne de hibe veren makam bunlardan sorumlu tutulamaz.